

İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi*

Günhan BÖREKÇİ

Doktora Öğrencisi, Ohio State Üniversitesi

Özet

Bu makalede, 1602-1604 yılları arasında İstanbul'da görev yapmış Venedik balyosu Francesco Contarini'nin yazdığı bazı raporlar, erken 17. yüzyıl Osmanlı hanedan ve siyasî krizi bağlamında incelenmektedir. Henüz yayınlanmamış bu belgeler, hem Sultan III. Mehmed, oğulları I. Ahmed ile I. Mustafa ve bu sultanların anneleri hakkında önemli bilgileri hâvidir, hem de I. Ahmed'in saltanatının hemen başında Osmanlı hanedanının ciddi bir inkırâz tehlikesi atlattığını ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî ve Hanedan Krizi, Venedik Balyosu Francesco Contarini.

BUGÜN ERKEN MODERN DÖNEM Osmanlı tarihi üzerine araştırma yapan pek çok tarihçi, 17. yüzyılın, Osmanlı

* Burada kullanılan Venedik Devlet Arşivleri belgelerine ulaşmamda emeği geçen ve İtalyanca transkripsiyonları yapan Maurizio Arfaioli'ye teşekkür ederim. Ayrıca, yayınlanmadan önce son makalelerini benimle paylaşma nezaketini gösteren ve bugüne kadar yapmış olduğu çalışmalarlarıyla birçok yerde bu makalenin önünü açan aziz meslektaşım Baki Tezcan'a en içten şükranlarımı sunarım.

İmparatorluğu'nun siyasî, askerî, hukukî, ekonomik ve sosyal düzeninde ilk uzun soluklu dönüşümlerin ve yeniden yapılanmanın gerçekleştiği bir "kriz ve değişim" dönemi olduğu noktasında hemfikirdir.¹ 1980'lerin ortalarından itibaren, bilhassa Osmanlı arşivlerinin uluslararası düzeyde ve kalitede araştırmacılara açılmasının yarattığı yeni araştırma olanakları sayesinde, sözkonusu kriz ve değişimin çok çeşitli alanlardaki kökenlerini, nedenlerini ve etkilerini daha kapsamlı inceleme fırsatı bulan bu âlimlere göre, Osmanlı tarihyazımında uzun bir süre "duraklama," "gerileme" ya da "çözülme" olarak nitelenmiş ve tartışılmış bu yüzyıldaki bir çok olay ve meselenin, aslında Osmanlı imparatorluk sisteminin ciddi bir bunalım veya sorun yumağı karşısında esneyebilme, değişip dönüşebilme ve krizleri aşabilme yeteneğinin önemli süreçleri ve kanıtları olarak tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir.²

17. yüzyıl Osmanlı tarihine dair "kriz" ve "değişim" vurgulu bu yeni ve revizyonist bakış açısının giderek yaygınlaştığı, fakat şimdilik daha çok askerî, malî, sosyo-ekonomik ve demografik alanlarda yapılmış çalışmalarda ve tartışmalarda ön plana çıktığı görülmektedir.³ Osmanlı tarihyazımındaki bu önemli ve olumlu ge-

1 Suraiya Faroqhi, "Crisis and Change," *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Halil İnalcık ve Donald Quataert (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 411-636.

2 Yine bu alimlere göre, Osmanlı tarihinde 17. ve 18. yüzyılların "kriz ve değişim" paradigması dahilinde hem müstakil, hem de birbiriyle bağlantılı olarak ele alınmalıdır; bkz. Cemal Kafadar, "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 4/1-2 (1997-98), s. 30-75; Leslie Peirce, "Changing Perceptions of the Ottoman Empire: The Early Centuries", *Mediterranean Historical Review*, 19/1 (2004), s. 6-28 ve Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, 19/1 (2004), s. 29-53.

3 İlgili literatür için bkz. Suraiya Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey. Volume III: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge University Press, Cambridge 2006. Ayrıca bkz. Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, UCL Press, London 1999; Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2005; Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Brill, Leiden 1996; Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", *XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999: Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, c. III, III. Kısım, s. 1605-1634; ve Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 36/2 (2004), s. 181-205.

lişmelere rağmen, 17. yüzyıldaki siyasî krizi ve etkilerini müstakil ve/veya ayrıntılı olarak inceleyen çalışmaların hâlâ çok az sayıda olduğunu belirtmek gerekir.⁴ Bu makale, mevcut tartışmalara bir katkı sağlamak amacıyla, yeni Osmanlı tarihyazımındaki sözkonusu eksikliği dikkate alarak 17. yüzyıl Osmanlı siyasî tarihinin önemli bir vechesini oluşturan Osmanlı hanedan krizi ve bu krizin kökenlerini ele almayı hedeflemektedir.

III. Mehmed (1595-1603) ile II. Mustafa'nın (1695-1703) saltanatları arasına tekâbül eden uzun 17. yüzyıl, Osmanlı hanedanı ve hükümdarları açısından çalkantılı ve derin bir siyasî kriz dönemi teşkil eder. Bilindiği gibi, bu zaman zarfında saltanat sürmüş on padişahтан beşi çeşitli nedenlerle tahttan indirilmiş ve bu beş hükümdardan ikisi de hal' edilmelerinin ardından âsî kulları tarafından öldürülmüştür.⁵ Dönemine damgasını vurmuş bu sarsıcı olaylar esnasında, her ne kadar hanedan ailesine mensub bir şehzade yine tahta geçirilmiş ve saltanatın âl-i Osman'ın elinde kalması sağlanmış olsa da, bu durum sultanın hükümlanlığı ve meşruiyetinin tartışılmaz ya da hanedanın vazgeçilmez olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Osmanlı padişahı ve hanedanını sarsıcı ilk kriz silsilesi ise, yüzyılın hemen başlarında, Celâlîlere ve Habsburglulara karşı eş-zamanlı ve külfetli askerî hareketlerin sürdüğü III. Mehmed döneminin ikinci yarısında ortaya çıkmıştır.⁶

4 Bu alandaki son çalışmalara örnek olarak Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300-1922*, John Murray, London, 2005, s. 152-371 ve Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2010 (basım aşamasında) verilebilir. Ayrıca, erken modern dönem Osmanlı siyasetnâme literatüründeki kriz algısı ve çözüm arayışları hakkında bkz. Pál Fodor, "State and Society, Crisis and Reform, in the 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 40/2-3 (1986), s. 217-240.

5 Bu yüzyılda tahttan indirilmiş sultanlar şunlardır: I. Mustafa (1617-1618; 1622-1623), II. Osman (1618-1622; katl), İbrahim (1640-1648; katl), IV. Mehmed (1648-1687) ve II. Mustafa. Tahta iken vefat etmiş sultanlar ise şöyledir: III. Mehmed, I. Ahmed (1603-1617), IV. Murad (1623-1640), II. Süleyman (1687-1691) ve II. Ahmed (1691-1695).

6 Celâlî isyanları hakkında Mustafa Akdağ, *Celâlî İsyânları, 1550-1603*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, hâlâ en temel çalışmadır. Bu dönemde Habsburglulara karşı sürdürülen Uzun Savaş (1593-1606) ile bu savaşın imparatorluğun Macaristan vilayetlerinde yol açtığı malî yıkım ile askerî ve sosyo-ekonomik sorunlar için bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften •

1600, 1601 ve 1603 tarihlerinde olmak üzere, sultan ve hükümete karşı üç defa isyan bayrağı çekmiş kapıkulu sipahileri ve taraftarları, bir ara, siyaset etme tarzından ve yönetiminden memnun olmadıkları III. Mehmed'i hal' etme noktasına gelmekle kalmamış, aynı zamanda hanedanı da hedef almışlardır.⁷ Billhassa 1603 yılı Ocak ayının hemen başında patlak veren ve Şubat ayının ortalarına kadar süren isyan sırasındaki olaylar, sultan ve hanedan ailesi açısından kritik boyutlarda cereyan etmiştir. Özetle belirtmek gerekirse, ağır kış koşulları altında meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a dönen sefer yorgunu sipahiler, o sırada Belgrad'da kışlamakta olan Vezir-i azam Yemişçi Hasan Paşa'nın yokluğunu da fırsat bilerek, hemen yeniçeriler ile ittifak edip hükümetin kontrolünü ellerine geçirmişler; bir türlü bastırılmayan ve Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları ile her geçen gün maliyeti katlanarak artan savaşlarda alınan yenilgiler ve başarısız seferlerle ilgili haberlerin sultandan saklandığı gerekçesiyle, olan biteni sultana şahsen anlatmak ve taleplerini müzakere etmek için III. Mehmed'i ayak divanına çıkmaya zorlamışlar; ilk iki isyanda da niyetlendikleri gibi, bu dönemde siyasete ve sultanın kararlarına yön vermiş III. Mehmed'in annesi Safiye Vâlide Sultan ile Babüssaade ağası Gazanfer Ağa'nın başını çektiği saray hizibinin gücünü kırma amaçlarına en sonunda ulaşmışlar;⁸ ve payitaht İstanbul'un

Österreichs, Wien 1988 ve Klára Hegyi, "The Financial Position of the Vilayets in Hungary in the 16th-17th Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 61/1-2 (2008), s. 77-85. III. Mehmed dönemi siyasî olaylarının toplu bir değerlendirmesi için bkz. Feridun Emecen, "Mehmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, s. 407-413.

7 Bu isyanlardan 1600 ile 1603 yıllarındakiler modern Osmanlı tarih yazımında ele alınırken, 1601 isyanı bu açılarından pek yer almaz. Oysa bu isyan da, tıpkı 1603 isyanı gibi, III. Mehmed'in saltanatını tehdit eden çok önemli olaylara sahne olmuştur. 1601 sipahi isyanı ve ilgili kaynaklar için bkz. Baki Tezcan, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi, 2001, s. 125 ve Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", *Turcica*, 32 (2000), s. 9-32.

8 Bir anlam karışıklığına mahal vermemek ve günümüz Türkçe'sinde karışıklıkları hâlâ sorunlu olduğu için belirtmeliyim ki, makale boyunca, "saray", "hizib", "saray/hanedan siyaseti", "yerleşik", "siyaset etme tarzı", "musâhib/makbul vezir" ve "kral-seçici" kelimelerini, sırasıyla İngilizce'deki "royal court", "faction", "court/dynastic politics", "sedentary", "style of rule," "minister-favorite" ve "king-maker" anlamlarına tekabül edecek şekilde kullanıyorum.

merkez siyaset arenasında III. Murad döneminden (1574-1595) beri çok önemli roller oynamış Gazanfer Ağa ile saray hizibinin bir başka önemli üyesi olan Darüssaade ağası Osman Ağa'yı, hükümet işlerine rüşvet karıştırdıkları, alınan kararlara müdahale ettikleri, sultana sunulan arzları sakladıkları, kısacası, kötü gidişin esas sorumluları arasında oldukları suçlamasıyla sultandan talep edip, ardından III. Mehmed'in gözleri önünde katletmişlerdir.⁹ Sipahilerin aynı minvalde suçladıkları ve idamı hususunda Şeyhülislam Sunullah Efendi'den fetva aldıkları Vezir-i azam Yemişci Hasan Paşa ise, gelişmeleri haber alır almaz Belgrad'dan apar topar İstanbul'a koşmuş, bir gece vakti gizlice şehre girmiş, öncelikle hemen yeniçerilerin sultana olan sadakatlerini tekrar sağlamış, akabinde çeşitli gruplardan etrafına topladığı ek kuvvetlerle âsî sipahilere karşı bir cephe oluşturmuş ve kurduğu bu ittifak sayesinde isyanı kırmayı başarmıştır.¹⁰

Daha da önemlisi, Yemişci Hasan Paşa'nın o sıralarda kâtipliğini yapan ve devrin Osmanlı müverrihleri arasında müstesna bir yeri olan Hasanbeyzade'ye göre, sipahiler isyan sırasında bir ara III. Mehmed'i tahttan indirip, yerine de bütün bu isyanların aslında gizli liderliğini yaptığı öne sürülen Şeyhülislam Sunullah Efendi'yi tahta geçirmeyi düşünmüşlerdir.¹¹ Bir Osmanlı padişahının

9 Gazanfer Ağa'nın çok uzun ve bu açıdan eşsiz siyasî kariyeri boyunca kurduğu iktidar ve intisab ilişkileri için bkz. Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton 1986; Emine Fetvacı, *Viziers to Eunuchs: Transitions in Ottoman Manuscript Patronage, 1566-1617*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, 2005, s. 257-296; ve Eric Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, The John Hopkins University Press, Baltimore 2006, s. 119-129. Safiye Sultan için bkz. Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford 1993 ve Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy".

10 1603 sipahi isyanının seyri ve Yemişci Hasan Paşa'nın âsî askerleri bastırmak için yaptığı ittifaklar ve manevralar için bkz. *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Nezihî Aykut (haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, c. III, s. 674-735 [bundan sonra *Hasan Bey-zâde Târîhi*].

11 *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. III, s. 692 ve 736: "Az kaldı ki, hal'-ı saltanat olayazdı. 'Hilâfet, efdaliyyet iledür' diyü, Mevlânâ Sun'ullâh'ı zümre-i sipâh serîr-i saltanata iclâs ideyazmışlar." "[...] Hasan Paşa, pâdişâh-ı memleket-güşâyâ zümre-i sipâh müftî-i sâbık Sun'ullâh'ı serîr-i hilâfete iclâs kasdın eyledüklerin bildürüp [...]" Bu dönemin en kudretli siyasî aktörlerinin başında gelen ve farklı zümrelerden bir çok üst- ♦

hal' edilip yerine hanedandan bir erkek üyenin değil de, ulemaya mensup birinin tahta geçmesinin uygun görülmesi, böylesi olağanüstü bir değişikliğe gerçekten teşebbüs edilip edilmediği sorusu bir yana, böyle bir alternatifin düşünülmüş olması bile başlı başına kayda değerdir. Osmanlı tarihinde bu tür bir durum daha önce ne işitilmiş ne de sözkonusu olmuştur.

III. Mehmed'in zar zor atlattığı bu kriz, daha geniş bir tarihî perspektiften bakıldığında, öncelikle II. Mehmed (1451-1481) ile I. Süleyman'ın (1520-1566) saltanatları arasındaki zaman zarfında, Osmanlıların siyasî, sosyo-ekonomik, hukukî, bürokratik, ideolojik ve dinî yapılanmasının bir geç ortaçağ hanedan-devletinden tam teşekküllü bir erken modern monarşik-imparatorluğa dönüşmesi ve bu tarihî sürecin sonunda ortaya çıkan Osmanlı padişahının gündelik siyasette "yerleşik" tarzda saltanat sürmesi ile bağlantılıdır. Biraz daha açmak gerekirse, 1450'lerden 1550'lere kadar Osmanlı hanedanlık sistemi, hâkimiyet ideolojisi, hükümdarı, payitahtı, sarayı, merkezî iktidar ve intisab ilişkileri ile mekanizmaları ve bunlarla ilgili tören ve teşrifat düzeni, zikredilen diğer yapılardaki gelişmelerle paralel ve bağlantılı olarak, birçok açıdan yeniden tanımlanmış ve biçimlendirilmiştir. Bu emperyal formasyonun sonunda, İstanbul nihaî saltanat ve imparatorluk merkezi olarak sabitlenirken, Osmanlı sultanı, hanedanı ve hükümeti, tekâmül eden bu yeni siyasî düzenin törensel ve merkezî arenası olması için bu minvalde özel bir mimariyle tasarlanmış olan Topkapı Sarayı'na "yerleşmiştir."¹²

Bu sürecin en kritik aşaması, tıpkı diğer çağdaş monarşik sistemlerde gözlemlendiği gibi, Osmanlı hükümdar "sarayı"nın kararların alındığı esas hükümet üssü, iktidar-intisab ilişkilerinin kurulduğu ve her türlü patronajın dağıtıldığı asıl çevre ve günlük iktidar ve saltanat ritüellerinin cereyan ettiği ana zemin konumuna

düzey kişiyi kapsayan muazzam bir intisab ağına sahip olan Sunullah Efendi'nin sipahilerin gizli liderliğini yaptığını söyleyen Hasanbeyzade'yi, İngiliz elçisi Lello da teyit eder mahiyette bazı raporlar kaleme almıştır; bkz. Tezcan, *Searching for Osman*, s. 348-349, dn. 178 ve 185. Sunullah Efendi'nin hayatı, kariyeri, siyasî nüfuzu ve eserleri hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 13 (1983-1987), s. 209-256.

12 Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1991.

gelmesidir.¹³ Böylece Osmanlı hükümdar sarayı, bir taraftan bütün meşru iktidarın ve göreve atamaların ana kaynağı olan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak telakki edilen Osmanlı padişahını içinde barındırıp, böylece şahsına doğrudan ulaşabilecek kişileri çok küçük bir grupla tahdid ederken, diğer taraftan sultanın, sarayının kapıları dışında kalan daha büyük "siyasî dünya" ile bağlantısını sağlayarak, aslında birbirine ters orantılı olan en temel iki fonksiyonuna kavuşmuştur.¹⁴ Bu noktada da siyaset sosyolojisinde "yönetmek-saltanat sürmek" (*to rule vs. to reign*) olarak bilinen ayrışma ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, o vakte kadar yapılan fetihlerle coğrafi ve demografik olarak muazzam bir büyüklüğe ve çeşitliliğe ulaşmış Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi, artık bilfiil vezir-i azama ve onun liderliğini yaptığı hiyerarşik bürokratik-askerî mekanizmaya geçmiştir; bu arada Osmanlı padişahı da, iktidarını, meşruiyetini ve hükümlerini otoritesini, esas olarak saray içinden ve kudretini vurgulayan/oluşturan merasim-merkezli bir saltanat tarzıyla sürdürür ve kullanır hale gelmiştir.¹⁵

13 Erken modern Osmanlı hükümdar sarayının (*royal court*) bu çerçevede ayrıntılı bir incelemesi hâlâ yapılmayı beklemektedir. Avrupa tarihinde bu alanda son dönemde yapılan karşılaştırmalı tartışmalar için bkz. John Adamson (ed.), *The Princely Courts of Europe, 1500-1700*, Weidenfeld and Nicolson, London 1999.

14 Bu bağlamda, Osmanlı padişahını siyaset dünyasına bağlayan en önemli araçların başında, 16. yüzyılın sonlarında artık kurumsal bir yapıya kavuşmuş "telhis" gelmektedir. Bu konunun bir mülahazası için bkz. Pál Fodor, "Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Ruling Elite and the Formation of the Grand Vizieral *telhîs*", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47/1-2 (1994), s. 67-85.

15 Fakat bu durum, vurgulamak gerekirse, geleneksel tarihyazımında çok sık işlendiği gibi haremden çıkmayan ve sefere gitmeyen bir "zayıf sultan" karakteri yaratmış değildir. Aksine, Osmanlı padişahı bu yeni saltanat tarzı ve saray sistemi sayesinde farklı kanallardan, bilhassa da musâhibleri, makbul ve/veya damat vezirleri, dağıttığı patronaj ve dâhil olduğu saray hizbi aracılığıyla, gündelik siyasete müdahalede bulunarak otoritesini ve gücünü yansıtmaya devam etmiştir. Bu babda esas mesele, mezkur emperyal formasyon sürecinde benzer şekilde dönüşüm geçirmiş ve bu arada daha da güçlenerek birer alternatif iktidar odağı haline gelmiş hanedan, saray, vüzerâ ve ulema hiyerarşisinin en başta gelen üyelerinin, 1550'lerden itibaren merkez siyaset arenasında ve aralarında verdikleri giderek derinleşmiş iktidar ve hizip mücadelelerine sultanın da aynı minvalde müdahil olmak zorunda ❖

Velhâsıl, erken 17. yüzyıl Osmanlı hanedan ve siyasî krizi inceleyenirken, Osmanlı sultanlarının III. Murad döneminden itibaren imparatorluğun yönetimine artık daha farklı bir zeminde, daha az görünür, daha az ulaşılır ve daha dolaylı yollardan katıldıklarını ve bu yüzden de başta sultanın şahsına doğrudan ulaşmakta zorlanan bürokrat sınıfı ve kapıkulu askerleri olmak üzere, çeşitli grupların eleştirilerine muhatap olduklarını hesaba katmak gerekir.¹⁶ Nitekim 1603 yılı Ocak-Şubat aylarında cereyan eden olaylar, bir yandan 16. yüzyılın ikinci yarısında gelişimini tamamlamış olan Osmanlı padişahının yeniden yapılanmış sarayına ve yerleşik siyaset etme tarzına yönelik eleştirilerin ve memnuniyetsizliğin kısa zaman içinde geldiği noktaları gösterirken, diğer yandan 17. yüzyıla girilirken Osmanlı hükümdarının içine düştüğü meşruiyet krizi ile sultanın şahsına ulaşma ve kararlarını etkileme tekeline bir anlamda elinde tutan saray hizbi ile diğer hizipler arasında yaşanan iktidar mücadelesine işaret etmektedir.¹⁷

Benzer meşruiyet krizleri, siyasî çalkantılar, askerî isyanlar ve iktidar mücadeleleri, kimi zaman sultanlar ve hanedan ailesi açısından çok daha vahim sonuçlar doğurarak 17. yüzyıl boyunca de-

kalmış olmasıdır. Bu açılardan, bu dönemlerde bir zayıf sultan portresi yerine, yeni bir saray ve siyaset düzeni içinde iktidar mücadelesi veren bir Osmanlı hükümdar portresi çizmek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Günhan Börekçi ve Şefik Peksevgen, "Court and Favorites", *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Gábor Ágoston ve Bruce Masters (ed.), Facts on File, New York 2009, s. 151-154. Ayrıca bkz. Rhoads Murphey, "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice during the Late Seventeenth Century", *Poetics Today*, 14/2 (1993), s. 419-443; Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire*; ve Tezcan, *Searching for Osman*.

16 Christine Woodhead, "Murad III and the Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-century Historiography", *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Hakan T. Karateke ve Maurius Reinkowski (ed.), Brill, Leiden 2005, s. 85-98, bu örnek çalışmasında, III. Murad döneminde sultanın siyaset etme tarzına yöneltilen eleştirileri ve bu eleştirilere karşı şehnâmecilerin sultanı ve hanedanı nasıl daha pozitif bir şekilde tavsif etmeye çalıştıklarını inceler.

17 1589'da III. Murad döneminde cereyan eden ve "Beylerbeyi Vak'ası" olarak bilinen olaylar, tam da bu minvalde ortaya çıkmış ilk ciddi kul isyanı olarak değerlendirilebilir. Sultan Murad, çok sevdiği Rumeli beylerbeyi Doğan Mehmed Paşa'yı bir musâhib-vezir (*minister-favorite*) olarak "yaratarak," hem adına hareket etmesi için özel yetkilerle donatmış, hem de şahsına doğrudan ulaşma yetkisiyle onurlandır- ❖

vam etmiştir.¹⁸ Mesela, Osmanlı tarihinde ilk kez bir hükümdar katlinin yaşandığı ve II. Osman'ın (1618-1622) öldürüldüğü yeniçeri/kul isyanında önemli roller oynamış Vezir-i azam Davud Paşa'nın, bir ara hanedanın diğer erkek üyelerini de ortadan kaldırmaya çalıştığını ya da "silsile-i âl-i Osman'ı kesmek" için çeşitli komplolar kurduğunu olayların bizzat içinde yer almış bazı yazarlar iddia etmiştir.¹⁹ Keza, yaklaşık 600 yıllık tarihinde Osmanlı hükümlerine karşı belki de en ciddi tehdit, yine bu dönemin sonunda, II. Mustafa'yı tahtından eden ve tarihlere "1703 Edirne Vak'ası" olarak geçen olaylar esnasında ortaya çıkmıştır. Âsî askerlerden bazıları artık hanedan devleti yerine, "Cezayir ve Tunus ocakları gibi cumhûr cem'iyeti ve tecemmü' devleti" şeklinde bir rejimin kurulabileceğini fikrini açık açık gündeme getirmiş; o dönemde Edirne'de ikamet eden sultanı devirmeye giden İstanbul kuvvetlerinin liderleri de, Silivri'de yaptıkları toplantıda, I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan ile Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa soyundan gelen ve İbrahimzâdeler olarak bilinen aileden birini tahta geçirip geçirmemeyi tartışmışlardır.²⁰

mıştır. Bu durum karşısında benzer ayrıcalıkları olmayan ve Mehmed Paşa'dan rahatsız olan rakip vezirler ve taraftarları, Mehmed Paşa'nın uhdesinde olan asker ulufelerinin düşük akçe ile ödenmesini fırsat bilerek yeniçerileri isyana sevk etmiş ve sarayı basan âsî askerler de sultanın bu gözde adamını, dönemin defterdarı ile birlikte teslim alarak katletmişlerdir. Bu gelişmelerden hemen sonra, III. Murad sarsılan hükümdarlık otoritesini tekrar tesis etmek için hemen en tepedeki vezirlerini azl etmiş ve hatta bir süreliğine de vezir-i azam atamayı reddetmiştir. Vakanın ayrıntıları ve bu bağlamda bir tartışması için bkz. Şefik Peksevgen, *Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, McGill Üniversitesi, 2004.

18 Bkz. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 6 (2001), s. 63-76.

19 Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", s. 69.

20 Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", s. 72-73 ve İ. Metin Kunt, "Sultan, Dynasty and State in the Ottoman Empire: Political Institutions in the Sixteenth Century", *The Medieval History Journal*, 6/2 (2003), s. 218. 1703 Edirne Vakası üzerine yapılmış müstakil çalışmalar ise hâlâ çok sınırlı sayıdadır; bkz. Rifaat Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, Leiden 1984 ve Tahir Sevinç, *1703 Edirne Vakası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004.

Siyaseten böylesi olağanüstü gelişmelerin ve hanedana alternatif arayışlarının yaşandığı uzun 17. yüzyıl, diğer taraftan, ataerkil Osmanlıların erkek neslinin birkaç kez biyolojik olarak son bulma tehlikesi geçirdiği bir süreye de tesadüf eder. Bu hususta bilinen en ciddi badire, IV. Murad'ın (1623-1640) hayatının son günlerinde ve Sultan İbrahim'in saltanatının (1640-1648) ilk yıllarında atlatılmıştır. IV. Murad'ın ölüm döşeğindeyken hanedanın hayatta kalmış diğer tek erkek üyesi olan kardeşi Şehzade İbrahim'i idam ettirmeye ve hanedana son vermeye kalkışması, son anda Kösem Vâlide Sultan'ın aldığı tedbirler sayesinde engellenebilmiştir. Ölümden kurtarılan İbrahim ise, ağabeyinin kısa süre sonra vefat etmesiyle yirmi beş yaşında tahta geçmiş, fakat saltanatının ilk iki yılı geçtiği halde bir türlü erkek çocuğu olmamıştır. Bu kritik zaman zarfında silsile-i âl-i Osman'ın inkırâza uğrama ihtimali giderek artarken, saraya ve hanedana doğal olarak derin bir endişe hâkim olmuş; hatta, o sıralarda İstanbul'da görev yapmış Venedik baylosunun raporuna göre, sultanın erkek evladı olmaması durumunda Osmanlı tahtına Cengiz Han'ın soyundan gelen Kırım hanlarından birinin geçirilmesi bile düşünülmüştür.²¹ Nihayetinde 1642'den itibaren Sultan İbrahim'in en az üç oğlu doğacak ve "devlet-i âl-i Osman" bu sultanın şehzadeleri üzerinden devam edecekti. Fakat tam da bu nedenle hanedanın ikinci kurucusu olarak anılan Sultan İbrahim, öbür ağabeyi II. Osman'ın feci kaderini paylaşmaktan kurtulamamış, 1648'de bir isyanla tahttan indirilip, akabinde boğulmuştur.

Kısacası, Osmanlı hanedanı 17. yüzyıla gelinceye kadar siyaseten ve biyolojik olarak hiç böylesine bir sona erme tehdidi altında kalmadığı gibi, Osmanlı tarihinde daha önce bu kadar çalkantılı ve kanlı, mevcut siyasî düzeni ve istikrarı bu minvalde sarsıcı bir başka uzun dönem olmamıştır. Şüphesiz, tarihçilerin uzun zamandır vurguladıkları gibi, 17. yüzyıldaki Osmanlı hanedan ve siyasî krizinin arka planında birbiriyle çok-katmanlı ve çok-boyutlu düzlem-

21 Alvisse Contarini, "Relazione di Costantinopoli del bailo Alvisse Contarini dall'anno 1636 al 1641", *Relazioni di ambasciatori veneti al senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente, Vol. XIII: Costantinopoli (1590-1793)*, Luigi Firpo (haz.), Bottega d'Erasmus, Torino 1984, s. 826. Kırım hanlarının bu dönemde Osmanlı tahtına alternatif olarak düşünülmesine dair bkz. Derin Terzioğlu, *Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyazî-i Mısri (1618-1694)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, 1999, s. 346-354.

lerde neden-sonuç ilişkisi olan bir seri siyasî, askerî, ekonomik, sosyal, hukukî, demografik, ve hatta iklimsel faktör, olay ve süreç sayılabilir.²² Bu babda, bilhassa 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren farklı cephelerde ve çoğunlukla eş-zamanlı sürdürülmüş savaşlar; uzun yıllara yayılmış bu askerî hareketlerin, Celâlî isyanları ve benzer silahlı ayaklanmalar ile birlikte toplamda yarattığı siyasî, askerî, malî ve sosyal içerikli sorunlar ve krizler; ve bu meselelere çözüm arayışı içinde ortaya çıkmış imparatorluğun askerî, ekonomik, bürokratik ve sosyo-politik yapısındaki bazı değişimler, yüzyılın ana dinamiklerini oluşturması açısından hemen ilk planda zikredilebilir.²³

Keza, yukarıda işaret edilen yeni saray düzenine ek olarak, 16. yüzyılın son dönemlerinden itibaren sultanların erkek çocuklarından sadece en büyük olanının kısa bir süre için sancağa çıkması, fakat daha sonra şehzadelerin sancağa gönderilmesinden tamamen vazgeçilmesi; böylece şehzadeler arasında çıkması muhtemel açık taht kavgalarının son bulması; saltanat verasetinde ekberiyet anlayışının ve uygulamasının ortaya çıkması; kardeş katli geleneğinin giderek ortadan kalkması; bu arada Osmanlı hanedanının artık tek bir çatı altında toplanması ve soyunu devam ettirme politikalarında (*politics of reproduction*) yeni bir usul takip et-

22 Diğer sorunlara kıyasla uzun bir süre neredeyse hiç incelenmemiş veya gözardı edilmiş, fakat bir çok meseleyle bağlantısı açısından çok mühim bir alan olan 17. yüzyıl Osmanlı ekoloji tarihi de, Küçük Buz Çağı ve bu dönemde gözlenen iklim değişiklikleri ve etkileri bağlamında ele alınmaya başlamıştır; bkz. William Griswold, "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth-Century Anatolia", *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze*, Heath Lowry ve Donald Quataert (ed.), ISIS, İstanbul 1993, s. 37-57; Ian Kuniholm, "Archeological Evidence and Non-evidence for Climate Change", *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A, Mathematical and Physical Sciences*, 330 (1990), s. 645-655; ve Sam White, *Ecology, Climate and Crisis in the Ottoman Middle East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi, 2008.

23 Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/6-7 (1966), s. 201-248; Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, sy. 6 (1980), s. 283-337; Murphey, "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice" ve Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim".

mesi; sultanların kısa aralıklarla genç yaşta ve çocuksuz olarak tahta geçmeleri; bazı sultanların akıl sağlığının istikrarsız veya zayıf olması; saray ve hükümet siyasetinde vâlide sultan, kızlar ağası, musâhib-vezir, sultanın hocası ve şeyhülislam gibi muktedirlerin ve kral-seçicilerin karar alma ve iktidar mekanizmalarında giderek daha fazla ve belirleyici rol alması; bütün bu gelişmeler sonucunda da, daha önceleri şehzade sancaklarını da kapsayan, bütün ana iktidar ve intisab ilişkilerinin artık Topkapı Sarayı ve İstanbul içine sıkışması; İstanbul'un siyaset arenasında hanedan ailesi, saraylılar, vüzera ve ulema arasında/içinde yaşanan hizip ve iktidar mücadelelerinin yaygınlaşıp derinleşmesi; bu artan hizipleşmeye altı bölük sipahileri ve yeniçerilerin isyanlarının eklenmesi; ve Osmanlı hanedanının prestij ve meşruiyetinin giderek daha fazla erozyona uğraması gibi, daha çok İstanbul, saray ve hanedan merkezli bazı gelişmeler, sözkonusu 17. yüzyıl hanedan krizinin ortaya çıkmasında, büyümesinde ve derinleşmesindeki ana etkenler olarak sayılabilir.²⁴

Bu genel çerçevede içinde bu makalede, 17. yüzyıl Osmanlı hanedan ve siyasî krizinin ilk safhasını teşkil eden, fakat Osmanlı tarih-yazımında yeterince üzerinde durulmamış veya pek bilinmeyen III. Mehmed ile oğlu I. Ahmed dönemlerinde (1603-1617) cereyan etmiş bazı olaylar ve ortaya çıkmış bazı meseleler, Venedik arşiv kaynaklarının sunduğu yeni bilgiler ışığında ele alınıp tartışılmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekirse, henüz yayınlanmamış bu belgeler, Venedik Devlet Arşivleri'nde (Archivio di Stato di Venezia - ASVe) muhafaza edilmekte olup, İstanbul'da kâim Venedik baylonsunun Senato'suna ve Doj'una hitaben yazıp düzenli gönderdiği raporlar külliyyatından gelmektedir.²⁵ "Senato, Dispacci Costantinopoli (SDC)" ismiyle 243 dosyada tasniflenmiş bu muazzam külliyyat, bilhassa 16.-18. yüzyıllardaki sultanlar, vezirler, hükümet işleri, saray siyaseti ve ticaret ile ilgili olmak üzere, Osmanlı tarihine dair oldukça ayrıntılı ve pek kıymetli, kimi yerde de çok nadir ve

24 Peirce, *The Imperial Harem* ve Tezcan, *Searching for Osman*. Ayrıca bkz. Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800*, Continuum, London-New York 2008.

25 Ayrıntıları için bkz. Bu külliyyatın kısa bir envanterini de içeren Maria Pia Pedani, "Elenco degli inviati diplomatici veneziani presso i sovrani ottomani", *Electronic Journal of Oriental Studies*, 5/4 (2002), s. 1-54.

farklı bilgileri hâvidir.²⁶ Bilindiği gibi Venedik Cumhuriyeti'nin bu elçileri, erken modern dönemdeki meslektaşlarına kıyasla, hem diplomat olarak çok daha iyi eğitilmiş, hem de görev yaptıkları payitahtlarda, kullandıkları casuslar ve iyi ilişki kurdukları çeşitli üst düzey bürokratlar, tüccarlar, saray görevlileri, hanedan üyeleri, vb. kişiler sayesinde erken modern dönemin en iyi malumat toplama şebekesine sahip siyaset adamlarıydı. Bu açıdan Venedik elçilerinin görevleri sırasında yazdıkları bu düzenli raporlar, görevlerini tamamladıktan sonra Senato'ya şahsen sundukları, araştırmacılar tarafından daha iyi bilinen ve sıkça kullanılmış raporlarına (*relazioni*) kıyasla, bir payitahtın siyaset arenasını, aktörlerini ve burada geçmiş olayları araştırarak tarihçiler için, yerel arşiv belgelerinden sonra, en ayrıntılı kaynak külliyatlarından birini teşkil etmektedir.²⁷

Bu çalışmada, temel olarak 1602-1604 yıllarında İstanbul'da görev yapmış balyos Francesco Contarini'nin raporlarından ilgili kısımlar kullanıldı. Söz konusu belgeler, öncelikle, 17. yüzyılda Osmanlı hanedanının erkek neslinin biyolojik olarak sona erme tehlikesini, yukarıda değinilen IV. Murad ile Sultan İbrahim örneklerinden daha önce, ilk kez I. Ahmed'in saltanatının hemen başlarında atlatmış olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 1604 yılı Mart-Nisan aylarında, hanedanın hayatta kalmış son iki erkek

26 Maalesef bu önemli külliyattan bugüne kadar yapılmış toplu belge neşri çok azdır. Bu yüzden de yayınlanmış olan *relazioni* külliyatına kıyasla, henüz modern Osmanlı tarih yazımında söz konusu *dispacci* külliyatı yeterince yer alamamıştır. Son yıllarda çıkan edisyonlar bu açıdan sevindiricidir: *Dispacci da Costantinopoli di Ferigo Foscari, 1792-1796*, nşr. Franca Cosmai ve Stefano Sorteri, 2 c., La Malcontenta, Venezia 1996; *Francesco Foscari, Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, nşr. Filippo Maria Paladini, La Malcontenta, Venezia 2007.

27 Venedik elçileri, haber alma teşkilatları ve yazdıkları raporlar ile ilgili çok fazla çalışma vardır. Genel bir değerlendirme ve bazı referanslar için bkz. Peter Burke, "Early Modern Venice as a Center of Information and Communication", *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, John Martin ve Dennis Romano (ed.), The John Hopkins University Press, Baltimore 2000, s. 389-419 ve Filippo De Vivo, *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics*, Oxford University Press, Oxford 2007. Osmanlı döneminde görev yapmış balyoslar hakkında bkz. Eric Dursteler, "The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps", *Mediterranean Historical Review*, 16/2 (2001), s. 1-30 ve a.mlf., *Venetians in Constantinople*.

üyeyi olan I. Ahmed ve küçük kardeşi Şehzade Mustafa'nın (sonra I. Mustafa, 1617-1618; 1622-23), bir bulaşıcı hastalık yüzünden aynı anda yatağa düşüp, son anda ölümün eşiğinden dönmüş olduklarını gösteren bu raporlar sayesinde, Osmanlı hanedanının beklenmedik bir anda çok ciddi bir inkırâz tehlikesine maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Contarini'nin verdiği bazı bilgiler, bazı tarihçilerin de işaret ettiği gibi, I. Mustafa'nın kabul edilenden çok daha geç bir tarihte doğmuş olması gerektiğini ve ağabeyi tahta geçtiğinde varsayıldığı gibi on bir-on iki yaşlarında değil, ancak yaklaşık üç yaşında olabileceğini açığa çıkarmaktadır. Neticede, 17. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı hanedan ailesinin inkırâzın eşiğine kadar geldiğini ve dolayısıyla hanedanın devamlılığını meselesinin uzun yıllar gündemde kaldığını tespit edebiliyoruz.

Balyos Contarini'nin raporları, III. Mehmed ve ailesi hakkında başka önemli bilgileri de hâvidir. Bilhassa III. Mehmed'in 1603'te idam ettirdiği oğlu Şehzade Mahmud ve annesiyle ilgili hiç umulmadık ve şaşırtıcı gerçekleri ortaya çıkarmaktadır. Bilindiği gibi, III. Mehmed'in saltanata kast suçlamasıyla o vakitler en büyük oğlu olan Mahmud'u idam ettirmesi, nihayetinde I. Ahmed'e taht yolunu açan en önemli gelişme olmuştur. III. Mehmed'in bugüne kadar Şehzade Mahmud ile aynı vakitlerde idam ettirdiği kabul edilen annesi ise, Contarini'nin kesin sayılabilecek tespitine göre aslında öldürülmemiştir. Dahası, balyosun bu tespiti bir başka mühim meseleyi gündeme getirmektedir: I. Mustafa'nın 1622'ye kadar yaşadığı tespit edilebilen, fakat hakkında çok az şey bilinen ve ismi Halime olması muhtemel annesinin, aslında Şehzade Mahmud'un annesi ile aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Bu durum, yine sanılanın aksine, III. Mehmed'in aslında bir gözde cariyesinin olduğunu, bu hasekisinden birden fazla erkek çocuk sahibi olduğunu ve ilk kez I. Süleyman'ın, ardından III. Murad ile I.

28 I. Mustafa'nın annesi hakkında mevcut bilginiz gerçekten çok kısıtlıdır ve ismine dair de bugüne kadar herhangi bir referans bulunamamıştır. Bu yüzden faydası olacağını düşünerek, istinsah tarihi hicrî 1297 (1878) olan elyazması bir silsile mecmuasında I. Mustafa'nın annesinin isminin "Halîme Sultân" olarak geçtiğini burada not etmek isterim. Milli Kütüphane, MS 06 Hk 11/3, vr. 5a: "*Vâlîde-i Sultân Mustafafa Hân-ı evvel, Halîme Sultân, Ayasofya'da oğlunun türbesinde medfündür.*" Tabii bu ismin geçerli olup olmadığı, ancak bu şekilde gözden kaçmış başka kaynakların taranmasıyla teyit edilebilir. Bu yüzden burada sözkonusu vâlîde sultanı, değişimli olarak Şehzade Mahmud/I. Mustafa'nın annesi şeklinde zikrettim.

Ahmed'in tercih ettiği hanedanın bu yeni soy devam ettirme politikasının farz edilenden çok daha kısa bir zamanda düzenli hale geldiğini göstermektedir.

Ayrıca, bütün bu yeni bilgiler ile mevcut araştırmaların ışığında, henüz on üç yaşında ve çocuksuz tahta geçen I. Ahmed'in, cülûsunda kardeşi Mustafa'yı kardeş katli geleneğini dışına çıkararak idam ettirmeme ve saltanatı boyunca da birçok erkek evladı olmasına rağmen ısrarla hayatta bırakma kararında, 1600'lü yılların hemen başında ortaya çıkmış ve siyasî kriz ortamıyla içiçe girmiş bu inkırâz meselesinin de bir payı olduğu kanaatindeyim. Salgın hastalıklar ve beklenmedik kazaların tehdidi altında büyümekte olan hanedan çocuklarının her an ölme riski taşıması ve bu risklerin gölgesinin hanedanın üzerinden uzun bir süre kalkmamış olması yüzünden, sözkonusu inkırâz meselesinin, tarihçiler tarafından ekberiyet uygulamasına yol açtığı düşünülen etkenler arasında sayılabileceğini düşünüyorum. Bilindiği gibi, I. Ahmed'in saltanatının sonuna kadar kardeşini hayatta bırakması, Osmanlı saltanat verasetinde ekberiyet uygulamasının temelini atmıştır. 1617'de Sultan Ahmed öldüğünde, bir saray hizibi, sultanın en büyük şehzadesi on üç yaşındaki Osman dururken ve saltanatı devralmayı beklerken, Osman'dan sadece üç-dört yaş büyük olan amcası Mustafa'yı tahta geçirmiştir. Böylece, Osmanlı tarihinde daha önce on dört nesil boyunca hep babadan oğula geçmiş saltanat, ilk kez iki kardeş arasında tevarüs etmiş ve bundan sonra da, üç istisna dışında, artık hanedanın en büyük erkek üyesine intikal etmeye başlamıştır.²⁹

Bu bağlamda, aşağıda öncelikle I. Ahmed'in saltanatı boyunca kardeşini niçin hayatta bıraktığına dair mevcut eski ve yeni bazı görüşlere değindim. Akabinde, şehzadelerin sancağa çıkma geleneğinde ve hanedanın soy devam ettirme politikalarında, 16. yüz-

29 Osmanlı tarihyazımında kardeş katli ve ekberiyet konuları bir çok âlim tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bilhassa bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraset Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (1959), s. 69-94; Joseph Fletcher, "Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, sy. 3-4 (1979-80), s. 236-251; Peirce, *The Imperial Harem*; ve Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Eren, İstanbul 1997. Ayrıca II. Mehmed'in kardeş katlini düzenlediği kanunnamesi ve mevcut nüshaları üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Abdülkadir Özcan, *Kânunnâme-i Âl-i Osman: Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin*, Kitabevi, İstanbul 2003.

yılın ikinci yarısında ortaya çıkmış yeni uygulamaların, III. Mehmed döneminde hanedan ailesi açısından yarattığı sorunlara işaret ettim. Daha sonra, III. Mehmed döneminin son yılında yaşanan Şehzade Mahmud vakası üzerinden dönemin siyasî ve hanedan-ıçi krizini ele aldım. Son olarak da, I. Ahmed döneminin hemen başında atlatılan, fakat Osmanlı tarihyazımında bugüne kadar pek vurgulanmamış inkırâz tehlikesini inceledim. Bu arada yeri geldikçe, daha önce gözden kaçmış ya da bilinmeyen bazı önemli olayları, bağlantıları ve meseleleri, Venedik balyosu Con-tarini'nin ilgili rapolarına dayanarak göstermeye çalıştım. Böylece 17. yüzyılın krizinin bu ilk kritik dönemdeki Osmanlı hanedan ailesine, siyasî gelişmelere, biyolojik tehditlere ve bilhassa III. Mehmed, I. Ahmed ile I. Mustafa'ya dair bilgilerimizi biraz daha arttırarak mevcut tartışmalara bir katkı sağlamayı hedefledim.

I

I. Ahmed'in cülûsunda kardeşi Mustafa'nın hayatına dokunulmamış olmasını, tarihçiler genellikle şu iki nedenle açıklarlar: a) Çocuk sahibi olup olamayacağı henüz belli olmayan Sultan Ahmed ile kardeşi dışında o sırada hanedanda başka bir erkeğin bulunmaması; dolayısıyla hanedanın devamlılığını riske atmamak için bir süreliğine, yani I. Ahmed rüşünü ispatlayana ve erkek evlad sahibi olana kadar Şehzade Mustafa'nın hayatta kalmasının gerekmesi; b) III. Murad'ın 1574'teki cülûsunda beş, III. Mehmed'in de 1595'teki cülûsunda on dokuz erkek kardeşini idam ettirmiş olmasının halk nezdinde yarattığı tepki ve kardeş katlinin giderek daha az kabul görmesi.

Bu yorumlardan ilki, aşağıda da görüleceği gibi, kuşkusuz çok isabetlidir. Fakat ikincisine istinaden, II. Osman'ın 1621'de Lehistan seferine çıkmadan önce, rakibi olarak gördüğü ve kendisinden dört ay küçük olan kardeşi Şehzade Mehmed'i her türlü eleştiri ve muhalefete rağmen idam ettirmesi, kardeş katlinin bu dönemde hâlâ geçerli olduğunu ve sultanlar tarafından gerektiği zaman çekinmeden uygulandığını göstermektedir.³⁰ Tabiatıyla burada cevaplanması gereken esas soru, I. Mustafa'nın, ağabeyinin saltanatı boyunca nasıl olup da hayatta kaldığıdır.

Geleneksel tarihyazımında benimsenen görüşe göre, I. Mustafa'nın aklî dengesi çocukluğundan beri pek yerinde değildi. Dola-

30 Feridun Emecen, "Osman II", *DİA*, c. XXXIII, s. 454.

yısıyla I. Ahmed'in saltanatına karşı herhangi bir tehdit oluşturuyordu ve bu yüzden de ortadan kaldırılmasını icab ettiren bir durum yoktu. Fakat Mustafa'nın akıl sağlığının daha sonra hükümdar seçilmesine yeterli görülerek hem de iki defa tahta geçirilmesi, 1604 yılının sonlarından itibaren ardarda erkek çocukları olmaya başlayan I. Ahmed'in ısrarla kardeşinin hayatına dokunmamasında daha başka ve daha geçerli nedenlerin ya da etkenlerin olması gerektiğine işaret eder.³¹ Nitekim bazı tarihçiler, I. Ahmed'in oğulları büyümeye başlayınca artık kardeşini idam ettirmek istediği, fakat bu yıllarda sultanın hasekisi konumuna yükselmiş olan Kösem Sultan'ın buna engel olduğu görüşündedir.³²

1608-1612 yılları arasından İstanbul'da görev yapmış Venedik baylosu Simon Contarini'nin 1612 tarihli raporunda bu meseleye dair yazdıklarını temel alan alimlere göre, Kösem Sultan vâlidesi olduğu oğullarının hayatta kalmasını sağlamak amacıyla, I. Ahmed'in kardeşini idam ettirmemesi yönünde uğraşmıştır.³³ Çünkü eğer I. Ahmed kardeş katli geleneğini tatbik ederse ve daha sonra da tahta Mahfiruz Hadice Sultan'dan olan en büyük şehza-

31 I. Ahmed'in en az beş kızı ve on oğlu olmuştur, fakat toplam şehzadelerinin sayısını tam olarak bilemiyoruz. Elimizdeki kaynaklara göre oğulları için şu şekilde bir sıralama şimdilik makul gözüküyor: Osman (Kasım 1604), Mehmed (Mart 1605), Selim (Haziran 1611), Murad (Temmuz 1612), Bayezid (muhtemelen Eylül-Ekim 1612), Hüseyin (Kasım 1613), Hasan (muhtemelen 1615), Süleyman (?), Kasım (?) ve İbrahim (muhtemelen Ekim 1617). Bu şehzadelerden Selim doğumundan birkaç hafta sonra ölmüştür. Osmanlı kaynaklarında adı pek geçmeyen Hasan ile Süleyman'ın 1615-1617 arasında doğduğu, fakat 1622 itibarıyla küçük yaşta öldükleri anlaşılıyor. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", *Turcica*, sy. 40 (2008), s. 347-359 ve a.mlf., "The Question of Regency in Ottoman Dynasty: The Case of the Early Reign of Ahmed I", *Archivum Ottomanicum*, sy. 25 (2008), s. 185-198.

32 Leslie Peirce, *The Imperial Harem*, s. 106, 232; Gabriel Piterberg, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*, University of California Press, Berkeley 2003, s. 14; ve Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career".

33 Simon Contarini, "Relazione del n.u. Simon Contarini Cav. ritornato bailo di Costantinopoli l'anno 1612," Firpo, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, s. 480. Mütedeyyin bir sultan olduğu bildiğimiz I. Ahmed, bu rapora göre, kardeşini iki kere idam ettirmek istemiş, fakat ilk seferinde şiddetli bir karın ağrısı, ikinci seferinde de gökte kopan fırtınalar yüzünden, bunları ilahî uyarı sayarak bu kararından vazgeçmiştir.

desi Osman geçerse, bu durum Kösem Sultan'ın Şehzade Osman'dan küçük olan oğullarının yine gelenek yüzünden çok kuvvetle muhtemel idamlarına yol açacak ve dolayısıyla kendisi de vâlide sultan olamayacaktı. Nitekim Kösem Sultan'ın aslında ilk oğlu olduğu anlaşılan 1605 doğumlu Şehzade Mehmed'in, yukarıda zikredildiği gibi, ağabeyi II. Osman tarafından 1621'de idam edilmiş olması, Kösem Sultan'ın bu korkusunda ve çabasında ne kadar haklı olduğunu göstermektedir.³⁴ Kısacası, bu dönemde Osmanlı padişahına birden fazla erkek çocuk vermiş her hasekinin yapmaya çalışacağı gibi, Kösem Sultan'ın da kendi çocuklarından birisinin bir gün tahta çıkabilmesi amacıyla, kocasının nezdindeki bu özel konumunu da kullanarak, I. Ahmed'i kardeşi Mustafa'nın hayatına dokunmaması için ikna etmiş olması mümkündür.

Diğer yandan, bu konuyu en ayrıntılı biçimde ele almış ve yeni bilgilere ulaşmış Tezcan'a göre, Kösem Sultan ile birlikte I. Ahmed'i kararında etkilemiş olması kuvvetle muhtemel bazı başka önemli gelişmeler ve kişiler de vardır. Öncelikle, babası III. Mehmed döneminde siyaset arenasına damgasını vurmuş Safiye Vâlide Sultan, torunu I. Ahmed'in cülûsundan hemen sonra saraydan uzaklaştırılmış ve Eski Saray'a gönderilmişti. Genç sultanın annesi, yeni vâlide sultan Handan Sultan ise çok fazla yaşamamış ve Kasım 1605'te vefat etmişti. Bu yüzden I. Ahmed'in saltanatının geri kalan yıllarında saray siyasetine yön verebilecek ve alınan kararları doğrudan etkileyebilecek bir vâlide sultan yoktu. 1610 yılına gelindiğinde ise, Şehzade Osman'ın annesi de vefat etmişti ve bu tarihten itibaren Şehzade Osman, kendini rakip kardeşleri ve annelerinden koruyup kollayacak en önemli müttetikinden mahrum kalmıştı. Bu durum Tezcan'a göre, Osman'dan sadece dört ay küçük olan Şehzade Mehmed'in annesi olarak Kösem Sultan'ı sultanın gözde hasekisi yaptığı gibi, I. Ahmed'in başka bir cariyeden 1611'de doğan şehzadesi Selim'in, yine aynı yıl içinde ölmesi ve

34 Tarihyazımında Kösem Sultan'ın ilk oğlunun 1612 doğumlu Şehzade Murad (daha sonra IV. Murad) olduğu benimsenmiştir; bkz. M. Cavid Baysun, "Kösem Sultan," *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, c. VI, s. 915 ve Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan," *DİA*, c. XXVI, s. 273. Fakat mevcut kaynakları daha dikkatli inceleyen Tezcan'a göre, 1605 doğumlu Şehzade Mehmed'in de aslında Kösem Sultan'ın çocuğu olduğu sonucu çıkmaktadır; bkz. Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", s. 350-351. Bu durumda, Tezcan'ın da isabetle belirttiği gibi, Kösem Sultan sanıldığından çok daha önce, yani Şehzade Mehmed'in doğumundan itibaren saltanat veraseti meselesine müdahil olmuştur.

hemen akabinde 1612’de Kösem’in ikinci oğlu Murad’ın doğması, Kösem Sultan’ı rapor edildiği üzere bu meselelerin konuşulduğu zamanlarda harem ve saray içinde neredeyse rakipsiz bırakmış ve şahsî amaçları doğrultusunda daha rahat faaliyet gösterebileceği bir zemin yaratmıştır.³⁵

Yine Tezcan’a göre, 1612 yılında kızı Ayşe Sultan’ı sultanın yeni ve makbul vezir-i azamı Nasuh Paşa ile evlendiren Kösem Sultan, bu sayede harem-i hümayûn dışından çok kuvvetli bir siyasî müttefik kazanmıştır. Kösem Sultan ve damadı Nasuh Paşa, birlikte hareket ederek I. Ahmed’in ikinci oğlu Şehzade Mehmed’i velayet tayin etmesi için uğraşmışlardır. Fakat 1614’te I. Ahmed’in Nasuh Paşa’yı umulmadık bir anda idam ettirmesi, Kösem Sultan’ı güçlü müttefikinden mahrum bırakmıştır. Yine de Kösem Sultan’ın faaliyetlerinde desteğini alabileceği başka hanedan üyelerinin ve nüfuzlu kişilerin olduğunu düşünen Tezcan, bu noktada I. Ahmed’in kardeşi Şehzade Mustafa’nın ismi tarihlerde yer almamış annesine dikkat çeker.³⁶ 1622 yılına kadar yaşadığı ve oğlu tahta geçene kadar Eski Saray’da ikamet ettiği bilinen Mustafa’nın annesi, oğlunun hayatta kalması için elbette çabalamış olmalıdır; dolayısıyla aynı amacı güden Kösem Sultan ile bir ittifak kurduğu varsayılabilir. Ayrıca, I. Ahmed’in vezirlerinden Davud Paşa ve Cigalazade Mahmud Paşa, III. Mehmed’in kızları ile evliydi, yani Şehzade Mustafa’nın kayınbiraderleri idi. Bu yüzden Kösem Sultan ile birlikte, bu vezirlerin de Şehzade Mustafa lehine hareket etmiş olabileceklerini hesaba katmak gerekir.

Son olarak, I. Ahmed dönemi itibariyle, imparatorluğun en üst dinî otoritesi olan şeyhülislamın, artık sultanın otoritesine karşı çıkabilecek ve hatta veraset meselesini belirleyebilecek kadar müstakil bir alternatif iktidar odağı haline geldiğini, ve neticede sultana rakip olabilecek kadar siyaseten güçlendiği vurgulayan Tezcan, bu dönemde görev yapmış ve I. Ahmed’in akıl hocalarından olan Şeyhülislam Hocazade Esad Efendi’nin de Şehzade Mustafa’nın hayatta kalması fikrine sıcak baktığını belirtir. Nitekim 1617’de I. Ahmed öldüğünde Şehzade Osman yerine Mustafa’yı tahta çıkarma kararını veren de Esad Efendi’den başkası değildir.³⁷

35 Tezcan, “The Debut of Kösem Sultan’s Political Career”, s. 351-358.

36 Bkz. yukarıda, dn. 28.

37 Tezcan, *Searching for Osman*, s. 84-134.

Daha çok dönemin saray ve hanedan siyaseti bağlamında ilgili aktörlerinin şahsî çıkar, beklenti ve faaliyetlerine vurgu yapan bu açıklamalar gayet isabetli ve makuldür. Bunlara ek olarak, III. Mehmed döneminde hasbe'l-kader daha kırılğan hale gelmiş Osmanlı hanedan ailesinin, hiç beklenmedik şekilde I. Ahmed'in saltanatının ilk aylarında ciddi bir inkrâz tehlikesi atlatması, bu tehlikenin küçük yaşları dolayısıyla sürekli ölüm riski taşıyan şehzadeler yüzünden ilerleyen yıllarda bir türlü bertaraf edilememiş olması ve bu gelişmelerin neticesinde hanedanın inkrâz ihtimaline karşı bir tedbir olarak her bir erkek üyesini mümkün olduğunca hayatta tutma ihtiyacı hissetmesi, I. Mustafa'nın ağabeyinin saltanatı boyunca hayatta kalmasını sağlayan nedenler arasında sayılabilir. Şimdi, bu meselenin ve ihtiyacın hangi tarihsel bağlamda ortaya çıktığına ve nasıl şekillendiğine bakalım.

II

Sultan I. Süleyman'ın hayatta kalmış son iki oğlu, Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid'in tahta vâris olabilmek için 1558-1559 yıllarında verdikleri mücadeleden, I. Ahmed'in cülûsuna kadar geçen yaklaşık yarım yüzyıl, Osmanlı saltanat veraseti, ekberiyete geçiş ve hanedanın devamlılığını sağlayan düzenlemeler açısından bir dönüm noktasıdır. Bilindiği gibi Selim ile Bayezid arasındaki mücadele, Osmanlı tarihindeki şehzadeler-arası son açık taht kavgası olmuş, savaşı kaybeden ve kaçıp Şah Tahmasb'a sığınan Bayezid, sürdürülen diplomasi sonucunda İran'a giden Osmanlı elçilerine teslim edilmiş ve hemen orada idam edilmiştir. Böylece tek başına tahta vâris olan Şehzade Selim, Sultan Süleyman'ın 1566'da Szigetvar Kalesi kuşatması sırasında ölmesi üzerine, serdâr-ı ekrem ve vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşa'nın aldığı kararlar ve tedbirler sayesinde nispeten sorunsuz bir şekilde saltanatı devralmıştır.³⁸

38 Aslında, Sokullu Mehmed Paşa'yla birlikte sefere katılan sirkâtibi Feridun Ahmed'in, *Nüzhet-i Esrâri'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar* adlı, 1569 tarihli eserinde uzun uzun anlattığı gibi, hem Sultan Süleyman'ın ölümünden Şehzade Selim'in Kütahya'daki sancağından gelerek Belgrad'da tahta çıkana kadar geçen sürede, hem de ordu ve saray halkı İstanbul'a döndüğünde, bazı ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bilhassa Şehzade Selim'in Mehmed Paşa'nın talimatları dışına çıkarak önce İstanbul'da tahta oturmaya kalkması ve böylece zaman kaybedilmesi, Sultan Süleyman'ın ölüm haberini gizlemekte zorlanan ve saltanat tahvilinin bir an önce sorunsuz halledilebilmesi için uğraşan vezir-i azamın işini daha da zorlaştırmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi ❖

Bu noktadan itibaren Osmanlı tarihinde bir daha açık taht savaşlarının çıkmamasında, 16. yüzyılın ikinci yarısında itibaren ortaya çıkmış, kimi tesadüf eseri, bazı hanedan-içi tercihler kritik bir rol oynamıştır. Bunların en önemlisi, bu dönemde hüküm sürmüş II. Selim (1566-1574) ve III. Murad'ın geçici bir süre tek eşli kalmayı tercih etmeleri ve anlaşılan böylece ilk erkek çocukları ile diğerleri arasında bir yaş farkı yaratarak, hem oğulları arasında çıkabilecek bir taht mücadelesinden kaçınmak, hem de ileride kendilerine rakip olabilecek oğul sayısını mümkün olduğunca az sayıda tutmak istemeleridir. Gerçekten böyle bir tercih bu amaçlar doğrultusunda yapılmış olsun olmasın, nihayetinde bu sultanlar vefat edene kadar sadece en büyük şehzadeleri sancağa gidecek yaşa ulaşmış ve bu yüzden de bir tek bu şehzadeleri sancağa çıkabilmiştir.³⁹ Mesela, 1566'da kırk üç yaşında tahta çıkan II. Selim, şehzadeliği sırasında kız çocukları olmasına karşın, bu yıllarda hasekisi Nurbanu'dan olan Şehzade Murad dışında başka bir erkek çocuk sahibi olmamıştır. Bu yüzden, sekiz yıllık kısa saltanatı boyunca beş oğlu daha olan II. Selim 1574'te öldüğünde, yirmi sekiz yaşında olan en büyük şehzadesi Murad ile bu diğer beş şehzade arasındaki yaş farkı doğal olarak çok büyüktü.

Keza III. Murad da benzer bir tercihte bulunmuş, şehzadeliği boyunca ve saltanatının ilk yedi yılında sadece hasekisi Safiye'den çocuk yapmıştır. 1574'teki tahta geçtiğinde iki oğlu, Şehzade Mehmed ve Şehzade Mahmud vardı. Akabinde, Şehzade Mahmud'un 1581'deki vefatına kadar III. Murad'ın yine Safiye Sultan'dan başka erkek çocuklarının olduğu yönünde bazı ipuçları olsa da, neticede bu yıl itibariyle sadece tek bir oğlu, ilk doğan

Kütüphanesi (TSMK), MS Hazine 1339, vr. 55a-110a. Ayrıca, II. Selim tahta geçtikten hemen sonra şehzade sancağından getirdiği büyük kapıhalkının bir an önce taltif edilmek ve yeni makamlara atanmak istemeleri üzerine bir "eski kul-yeni kul" problemi ortaya çıkarmıştır (vr. 111b-120b). Feridun Ahmed'in bu konudaki gözlemleri, aşağıda görüleceği gibi, I. Ahmed'in kapıhalksız tahta çıkması bağlamında ileride bir karşılaştırma yapmak açısından çok yararlıdır. Bu noktada belirtmek isterim ki, daha ziyade harika güzellikteki minyatürleriyle tanınan, fakat modern Osmanlı tarihyazımında bugüne kadar hak ettiği şekliyle istifade edilmemiş ve henüz yayınlanmamış olan Feridun Ahmed Bey'in bu önemli eserinin mezkur Topkapı Sarayı nüshası, meslektaşım Ahmet Arslantürk ve tarafımdan yakında basılmak üzere eksiksiz olarak yayına hazırlandı.

³⁹ Peirce, *The Imperial Harem*, s. 92-94.

Şehzade Mehmed hayatta kalmıştı. Bu durumun hanedanın devamlılığı açısından sorun çıkaracağı düşünülerek, sultanın hemen farklı cariyelerden çocuk yapması uygun görülmüştü. Nihayetinde III. Murad 1595'te vefat ettiğinde, Şehzade Mehmed yirmi dokuz, en büyük ikinci şehzade ise en fazla dokuz yaşındaydı.⁴⁰ Velhâsıl, hem III. Murad, hem de III. Mehmed tahta geçtiklerinde o vakte kadar sarayda tutulan küçük kardeşleriyle herhangi bir mücadeleye girmelerine gerek kalmamıştır. Fakat her iki durumda da kardeş katli meselesi hâlâ geçerliliğini koruyordu ve her iki sultanın erkek kardeşlerinin küçük yaşlarına bakılmadan uygulandı.

Eğer II. Selim ya da III. Murad çok daha uzun yaşasaydı, acaba diğer şehzadelerini de yaşları geldiğinde sancağa çıkaracak mıydı? Bu durumda şehzadeler arası rekabet nasıl cereyan edecekti? Sultan Süleyman döneminde yaşandığı gibi şiddetli taht ve iktidar mücadeleleri tekrar yaşanacak mıydı? Bunları hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Fakat kesin olarak bildiğimiz, III. Mehmed'in saltanatı süresince hiçbir şehzadesinin sancağa gönderilmemiş olmasıdır. Bu dönemden sonra da, yine bilindiği gibi, şehzadelerin sancağa gönderilmesinden önce pratikte vazgeçilmiştir. Bunda, Peirce'in da belirttiği gibi, bazı hanedan-ıçi tesadüflerin kritik payı sözkonusudur; öyle ki, 17. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürmüş sultanlardan hiçbirinin, eğer varsa, en büyük şehzadesi daha sancağa çıkacak yaşa ulaşmadan saltanat hep el değiştirmiştir. Akabinde ise şehzade sancaklarından tamamen vazgeçilmiş ve böylece III. Mehmed döneminden itibaren hanedan ailesi tüm şehzadeleri ile birlikte artık tek bir birim olarak sarayda ikamet etmeye devam etmiştir. Bu süreç içinde de, yukarıda zikredilen I. Mustafa-II. Osman örneğinden itibaren, artık hangi şehzadenin tahta geçeceğini, imparatorluğun merkez siyaset arenasındaki hanedan üyeleri ile askerî/ıdarî/dinî hiyerarşisinin liderleri ve önde gelenleri arasında/içinde kurulmuş iktidar ilişkileri ve mücadeleleri, ya da bir başka deyişle, farklı kademelerden muktedirler, zümreler, hizipler, gruplar ve alternatif güç odaklarının oluşturduğu "kral-seçiciler" belirler hale gelmiştir. Keza, bu zaman zarfında cülûslarda uygulanan kardeş katli geleneği de giderek tarih sahnesinden silinmiştir.

Peirce'in bu konularda temel teşkil eden kitabında ayrıntılı olarak ele aldığı üzere, 16. yüzyılın ikinci yarısında sadece en büyük şehzadenin sancağa çıkması, Osmanlı saltanat veraseti ile kardeş

40 Peirce, *The Imperial Harem*, s. 91-99 ve Tezcan, *Searching for Osman*, s. 89.

katli meselesini etkilediği gibi, hanedanın hem soy devam ettirme politikalarını, hem de kadın üyeleri arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ve rekabeti yeniden şekillendirmiştir. Çok kuvvetle muhtemel ilk dönemlerden itibaren, ama açık bir şekilde 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Osmanlı hanedanının soy devam ettirme politikasında tek anne-tek oğul prensibi geçerliydi. Diğer bir deyişle, bir cariye bir sultandan birden fazla kız çocuk sahibi olabiliyor, ama erkek çocuğu doğduğu andan itibaren artık üreme faaliyetine son veriliyordu. Bu sayede bir cariye oğulları arasında herhangi bir tercih yapmak zorunda kalmıyor ve tek oğluyla beraber sancağa çıkıyor, böylece hem oğlu gibi o da siyasî kariyerine başlamış oluyor ve sancakta oğlunun en önemli müttefiki olarak eğitimi, yetişmesi ve tahta geçmesi için uğraşılıyor, hem de bu şekilde hanedan-ıçi denge ve ilişkilerin bozulması engellenip, şehzade annelerinden birine daha fazla ayrıcalık tanınmadığından aralarındaki rekabet kontrol altında tutulabiliyordu.⁴¹

Fakat bu gelenek, I. Süleyman ile Hurrem Sultan'ın evlenmesi, birden fazla erkek çocuk yapmaları ve Süleyman'ın Hurrem'i hasekiliğe yükseltip onurlandırmasıyla ilk kez ve çok ciddi bir biçimde kırılmıştı. Daha sonra hasekilik, Peirce'a göre, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde sadece en büyük şehzadenin sancağa çıkmasıyla bir tür kurumsal mantık kazandı. Artık bu dönemde bir hasekinin kayırılması yerine, hasekinin en büyük oğlu kayırılıyordu. Diğer bir deyişle, nasıl bir tek en büyük şehzade sancağa çıkarılıp bir anlamda tahta geçmesi en kuvvetli aday konumuna getiriliyorsa, bu şehzadenin annesi olan haseki de benzer şekilde kayırılmış ve ileride vâlîde sultan olma ayrıcalığına kavuşmuş oluyordu. Böylece, kısa zamanda sarayda hanedan kadınları arasındaki hiyerarşi bozulmuş ve en tepeye hanedanın en yaşlı üyesi olarak vâlîde sultan çıkmıştı. III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan ile III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan, tam da böyle bir sürecin neticesinde, en büyük oğulları babaları tarafından kayırıldığı için önce gözde haseki, sonra da payitahta döndüklerinde güçlü birer vâlîde sultan olabilmışlerdi.⁴²

Bu durumda ise, bir vâlîde sultan hayatta olduğu sürece, artık uzak bir sancakta değil de, oğluyla birlikte sarayda yaşamaya başlamış bir şehzade annesinin sahip olabileceği siyasî güç ile manevra yapabileceği rekabet alanı fazlasıyla kısıtlanıyordu. Ayrıca,

41 Peirce, *The Imperial Harem*, s. 42-45.

42 Peirce, *The Imperial Harem*, s. 57-96.

sultanın annesi ile şehzadelerin anneleri, yani iki anne kuşağı arasındaki rekabet, saray ve harem içine taşınmıştı. Bundan sonra bir şehzadenin tahta çıkmasının yolu, öncelikle annesinin oğlunu hayatta tutabilmesinden ve diğer şehzade anneleriyle olan rekabetinde ihtiyatlı davranmasından geçiyordu. Bu babda da, bilhassa padişah ve padişahı oğullarına karşı korumakla görevli vâlide sultanda oğlunun taht üzerine planlar yaptığı şüphesi uyandırmasıydı. Böyle bir kuşku oğlunun idamına yol açabilirdi. Nitekim aşağıda görüleceği gibi, III. Mehmed'in oğlu Şehzade Mahmud'u idam ettirmesinde şehzade üzerinde böyle bir şüphenin uyanması olduğu kadar, Mahmud'un annesinin aslında bir gözde cariye olarak Safiye Vâlide Sultan ve taraftarlarıyla giriştiği mücadelenin de ciddi payı vardı.

Buradaki tartışma açısından bir diğer önemli nokta ise, yukarıda anlatılan süreçlerin sonunda Osmanlı hanedan ailesinin kırılma durumuna gelmesi ve erkek neslinde inkırâz tehlikesinin zuhur etmesidir. Bilindiği gibi, 15. yüzyıldan itibaren düzenli bir şekilde şehzadelerin padişahın hanesinden ayrılıp sancağa çıkmasının başlıca nedeni, tahta geçmeleri durumunda bir hükümdar için gerekli olan eğitimi, pratik bilgileri, becerileri ve görgüyü önceden almalarını sağlamaktı. Bu şehzadeler, sancakbeyi rütbesiyle ika- met ettikleri bölgelerde imparatorluğun yönetimine katılıyorlar, çeşitli alanlarda ve meselelerde tecrübe kazanıyorlar ve de üyesi oldukları hanedanın hükümranlığını paylaşıyorlardı. Ayrıca, sancağa çıkan şehzadeye annesi de eşlik ediyor, bir kapıhalkı ve has gelirleri tahsis ediliyor, bu sayede de tıpkı payitahttaki padişahın hanesinin küçük bir modeli şehzade için sancakta kurularak, hem şehzadenin hem de annesinin siyasî hayatları ve mücadelesi başlamış oluyordu. En sonunda da, şehzadenin bu kapısı ve hanehalkı, şehzadenin tahta geçmesi durumunda yeniden kurulacak hükümet, saray ve harem düzeninde yer alacak çekirdek kadroları içinde barındırıyordu.⁴³

43 Peirce, *The Imperial Harem*, s. 46 ve yukarıda, dn. 38. Şehzade kapısının cülusun ardından yeni sultanın kapıhalkının ve hükümetinin temelini teşkil etmesi meselesi son zamanlarda bazı tarihçiler tarafından daha detaylı ele alınmaktadır; bkz. İ. Metin Kunt, "A Prince Goes Forth (Per Chance to Return)", *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*, Baki Tezcan ve Karl B. Barbir (ed.), University of Wisconsin Press, Madison 2007, s. 63-71 ve Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty*, s. 98-174. Ayrıca bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Bellekten*, sy. 156 (1975), s. 659-696.

Bütün bu sürecin ilk aşaması da, yaşı gelen şehzadenin sünnet edilmesiydi. Bu yaş 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde on beş-on altı civarına kadar yükselmişti. Bir şehzadenin sünnet edilmesi, esasen hem “siyasî yaşı” ile “üreme yaşı”nın geldiğini, hem de taht için artık meşru ve geçerli bir aday olduğunu tescil eden çok önemli bir olaydı. Bilhassa 16. yüzyılda muhteşem örneklerini gördüğümüz ve halkın katılımıyla payitahtta kutlanan sünnet törenleri, aynı zamanda, sultanın ve hanedanın itibarını, kudretini, hâkimiyetini ve devamlılığını da vurguluyordu.⁴⁴ Ayrıca bu gelenek sayesinde, bir şehzadenin daha babası ölmeden ve/veya tahta geçmeden önce kısır ya da cinsel açıdan bir sorunu olup olmadığı da bilinebiliyordu. Nitekim Osmanlı tarihinde I. Ahmed’e kadar tahta çıkan sultanların hemen hepsi bu şekilde bir kısırlık testinden geçmiştir.⁴⁵ Böylece, Osmanlı padişahının “mutlak” iktidarının korunması ve hanedan-merkezli siyasî istikrarın sağlanması amacıyla II. Mehmed tarafından bir kanunla düzenlenmiş olan kardeş katli de, bu testten geçmiş ve şehzadeligi sırasında en az bir çocuğu olmuş sultanlar tarafından, hanedanın devamlılığı açısından herhangi bir sorun çıkarmayacağı varsayılarak tatbik edilebilmiştir. İşte, bu açılardan 16. yüzyılın sonlarına kadar tekâmül etmiş Osmanlı hanedan ve saltanat geleneği, III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde önemli bir kırılma geçirerek hanedan ailesini krize sokmuştur.

III

III. Mehmed’in saltanatının ilk zamanlarda sözkonusu meselelerde herhangi bir sorun çıkmamıştı. Babası III. Murad’ın 1595’te vefat etmesiyle, tahtın tek varisi olarak Manisa’daki sancağından ailesi ile birlikte gelip saltanatı devralmıştı. Cülûsundan hemen

44 Sünnet törenlerinin erken modern Osmanlı hâkimiyet anlayışındaki sembolik ve siyasî anlamlarına dair daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty*, s. 175-205.

45 On dördüncü sultan I. Ahmed’e kadar, II. Mehmed’in ilk saltanatı (1444-1446) hariç, daha önceden çocuk sahibi olmadan tahta geçen bir sultan olmamıştır. II. Mehmed’in durumunda da, tahttan çekilen babası II. Murad’ın bu yıllarda hayatta ve hâlâ çocuk yapabilecek kırklı yaşlarında olduğu düşünülürse, hanedanın devamlılığını bu bakımdan sıkıntıya sokacak ciddi bir risk yoktu; krş. Anthony D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford University Press, Oxford 1956, s. 161-170, tablolar I-XXXIII.

sonra da on dokuz erkek kardeşinin idam kararını verebilmişti; çünkü on üç yıl süren sancakbeyliği döneminde en az üç tane oğlu olmuştu.⁴⁶ Bu şehzadeleri Selim, Mahmud ve Ahmed idi.⁴⁷ Fakat sadece sekiz yıl tahta kalacak III. Mehmed'in ailesi hiçbir zaman bir babasının gibi genişlemeyecek ve hatta tersine kısa zamanda kritik bir şekilde küçülerek Osmanlı hanedanını inkrâzın eşiğine getirecekti.⁴⁸

Bu gelişmenin arka planında, kuşkusuz, III. Mehmed'in babasının saltanat süresinin sadece üçte biri kadar tahtta kalması belirleyici olduğu kadar, bebek ve çocuk ölümlerinin çok yüksek olduğu bu çağda, kısa aralıklarla çocuklarını kaybetmiş olması ve bir oğlunu da idam ettirmiş olmasının payı büyüktür. Önce en büyük oğlu Şehzade Selim, muhtemelen doğal nedenlerden, 1597'de aniden

46 Ayrıca saltanatı boyunca III. Mehmed'in en az iki kızı olmuştur. Bu kızlarından biri Davud Paşa ile, diğeri de 1604'te Mirahor Mustafa Paşa ile evlenmiştir. Üçüncü bir kızı ise Şah Sultan olabilir. Ayrıntılar için bkz. Tezcan, *Searching for Osman*, s. 331, dn. 37.

47 Aşağıda ayrıntıları verileceği gibi, sanılanın aksine Şehzade Mustafa bu yıllarda henüz doğmamıştır. Öte taraftan, III. Mehmed'in erkek çocuklarının sayısı ve yaşları hakkında farklı kaynaklar farklı bilgiler sunmaktadır. Osmanlı kaynakları toplamda sadece beş şehzade (sırasıyla, Selim, Mahmud, Ahmed, Mustafa ve Cihangir) kaydeder ve tarihyazımında bu isimler benimsenmiştir. Öte yandan, 1595-1596 civarında, III. Mehmed'in cülûsundan hemen sonra kaleme alınmış yabancı kaynaklardan, Pietro Bertelli (*Vite Degl'imperatori de Turchi*, 1599, s. 55), sultanın 5 erkek evladı olduğunu belirtip, sadece en büyükleri olan Selim'in ismini zikreder. III. Mehmed'e cülûs tebrîğine gelen Venedik elçisi Leonardo Donà ise (Firpo, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, s. 334), toplam 3 erkek çocuk ve bunların isimlerini Selim, Ahmed ve Süleyman olarak verip, Mahmud'u zikretmez. III. Mehmed tahta geçtiği sırada, İstanbul'da kâim İngiliz elçisine bir rapor hazırlamış Salomón Usque, bu raporunda (Jordi Canals, "Un informe otomano de Salomón Usque (1595)," *Espacio, Tiempo y Forma, Serie IV, H.a Moderna*, sy. 16 (2003), s. 169), sultanın toplam altı ya da yedi çocuğu olduğu belirtilip, erkeklerden en büyüğünün şehzade Selim ve ikinci büyük olanın da Süleyman olduğu zikreder. Gözükten o ki, Osmanlı tarihlerine geçmemiş bir Şehzade Süleyman'ın varlığından ve de III. Mehmed'in şehzadelik yıllarında doğmuş, fakat çok fazla yaşamamış erkek çocuklarından bahsetmek mümkündür. Ayrıca bkz. Tezcan, *Searching for Osman*, s. 330, dn. 29; Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford University Press, Oxford 1956, s. 169, tablo XXXIII.

48 III. Murad'ın toplamda en az yirmi oğlu ve en az on bir kızı olmuştu. Ayrıntılar için bkz. Tezcan, *Searching for Osman*, s. 327-328, dn. 17-18.

öldü.⁴⁹ Tam da bu vakitler, bir elçi raporuna göre, III. Mehmed aşırı derece şişmanlamış ve çocuk sahibi olmakta zorluk çekiyordu.⁵⁰ Fakat şişmanlık sorununa rağmen, Sultan Mehmed'in ilerleyen yıllarda en az iki erkek çocuğu daha oldu. Bu şehzadelerden doğum tarihi belli olmayan Cihangir, anlaşılan çok küçük yaşta iken 1602'de vefat etti.⁵¹ Diğer şehzadesi ise yine bu sıralarda, 1601-1602 arasında doğdu. Bu oğlu, geleceğin I. Mustafa'sıydı.

Bu noktada belirtmek gerekirse, I. Mustafa'nın ne zaman doğduğu sorusu bugüne kadar kesin olarak tespit edilememiştir. Genelde Osmanlı kaynaklarını temel alan tarihyazımında, I. Mustafa'nın babasının Manisa'daki şehzadeliliği sırasında, hicrî 1000 (1591/1592) tarihinde doğduğu kabul edilir.⁵² Oysa onun daha

49 Kâtip Çelebi'ye göre, Şehzade Selim 20 Nisan 1597'de vefat etmiştir; bkz. Zeynep Aycibin, *Kâtip Çelebi, Fezleke: Tahlil ve Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2007, s. 452. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Üçüncü Mehmed'in Oğlu Şehzade Mahmud'un Ölümü", *Bellekten*, sy. 94 (1960), s. 263, Şehzade Selim'in ölüm nedenini "kızılca hastalığı" olarak belirtir. Diğer taraftan, 1595-1600 arasında görev yapmış Venedik baylosu Girolamo Cappello, 1600 tarihli raporunda Selim'in ölümünde Safiye Sultan'ın parmağı olabileceğini söyler ve bu sıralarda babasına rakip görülen şehzadenin bir suikaste kurban gitmiş olabileceği sanısı uyandırır; bkz. Maria Pedani-Fabris (haz.), *Relazioni di ambasciatori veneti al senato, vol. 14: Costantinopoli, Relazioni inedite (1512-1789)*, Bottega d'Erasmus, Padua 1996, s. 399-400. Tezcan, *Searching for Osman*, s. 329, dn. 23, aynen zikreder.

50 Horatio F. Brown (ed.), *Calendar of State Papers and Manuscripts, relating to English affair, existing in the archives and collections of Venice, and in other libraries of Northern Italy*, Her Majesty's Stationary Office, London 1864-1940, 38 c., c. 9, s. 269 (bundan sonra *Calendar of State Papers - Venetian*). III. Mehmed'in bu yıllarda gerçekten aşırı şişmanlamış olduğunu bazı tasvirleri de gösterir; krş. Bertelli, *Vite Degl'imperatori de Turchi*, s. 54, Talikizâde, *Şehnâme-i Sultân-ı Selâtin-i Cihân* [ya da *Eğri Fethi Ta'rîhi*], TSMK, MS H. 1609, vr. 68b-69a ve Ganizâde Mehmed, *Dîvân-ı Nâdiri*, TSMK, MS H. 889, vr. 7a ve 8b.

51 Balyos Cappello, 1600 tarihli raporunda III. Mehmed'in 1599'da yeni bir şehzadesinin doğduğunu yazar. Pedani-Fabris, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, s. 399. Tezcan'a göre sözkonusu şehzade Mustafa olabilir. Fakat, aşağıda ayrıntıları verileceği gibi, Mustafa'nın doğumu bu tarihten biraz daha sonra olmalıdır. Bu durumda, balyosun zikrettiği bu şehzade, küçük yaşta öldüğünü bildiğimiz Cihangir olabilir.

52 Münir Aktepe, "Mustafa I", *İA*, c. VIII, s. 692 ve Feridun Emecen, "Mustafa I", *DİA*, c. XXXI, s. 272.

erken tarihlerde doğduğunu söyleyen az sayıda kaynak olduğu gibi, çok daha geç bir tarihte ve İstanbul’da, yani babasının saltanatı sırasında doğduğu söyleyen daha fazla sayıda ve daha muteber kaynaklar da vardır. Mesela, IV. Mehmed döneminde şeyhülislamlık yapmış olan, saray ve hanedan tarihini iyi bilen, 17. yüzyılın önemli alim ve müverrihlerinden Karaçelebizade Abdülaziz Efendi’ye göre I. Mustafa, kardeşi Şehzade Mahmud’un idam edildiği yılda, yani hicrî 1011 (1602/1603) tarihinde doğmuştur.⁵³ Keza, bazı yayınlanmış İtalyan kaynaklarına göre, bu şehzadenin doğumu 1599-1600 seneleri civarındadır.⁵⁴ Mesela, 1604-1609 tarihleri arasında İstanbul’da kâim Venedik balyosu Ottoviano Bon, 1609 yılında Senato’ya sunduğu raporunda Mustafa’nın yaşını on olarak tahmin eder ve haremde görevli kadınlar tarafından eğitim gördüğünü yazar.⁵⁵ I. Mustafa’nın doğum tarihini bugüne kadar en kapsamlı araştırmış olan Tezcan da, Mustafa’nın çok daha geç bir vakitte, yaklaşık 1600 ile 1602/1603 arasında doğmuş olması gerektiği sonucuna varmıştır.⁵⁶ Tezcan’ın vardığı bu sonucu, gözden kaçmış 1602 tarihli İngilizce bir rapor ve Venedik baylosu Contarini’nin verdiği bilgilerle karşılaştırdığımızda, nispeten daha dar bir tarih aralığına ulaşmamız mümkündür. Görüleceği gibi, I. Mustafa’nın doğum tarihi gerçekten varsayılandan çok farklı olmalıdır.

Öncelikle sözkonusu İngilizce rapora bakalım. Bu rapor, 26 Temmuz 1602 tarihli olup, I. Elizabeth’in hükümetine Venedik üzerinden gelmiş, çeşitli ülkelerdeki siyasî ve askerî gelişmeleri bildiren, aslı İtalyancadan çevrilmiş ve kısa haberlerden oluşan bir belgedir. İçinde İstanbul’dan alınan haberlere de yer verilmiştir. Konumuzla ilgili olan kısımda yazılanlara göre; sultan giderek daha fazla “sersemleşmiş” ve vezirler de artık tahta bir veliaht tayin edilmesi için uğraşıyorlardı; sultanın ise sadece iki oğlu vardı, fakat vezirler arasında hangisinin tayin edileceği hususunda ciddi bir anlaşmazlık çıkmıştı; bazıları büyük olanın tayin edilmesini savunurken, bazıları da bu şehzadenin kısır olduğunu söylerek kü-

53 Karaçelebizâde Abdülaziz, *Ravzatü'l-ibrâr*, Kahire, Bulak 1248 (1832), s. 494 [bundan sonra Karaçelebizade, *Ravzatü'l-ibrâr*].

54 Tezcan, “The Debut of Kösem Sultan’s Political Career”, s. 352-354.

55 Pedani-Fabris, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, s. 514 ve Tezcan, “The Debut of Kösem Sultan’s Political Career”, s. 353.

56 Ayrıntılar için bkz. Tezcan, “The Debut of Kösem Sultan’s Political Career”, s. 354 ve a.mlf., *Searching for Osman*, s. 329-330, dn., 23, 25, 29-31.

çük olanı tutuyordu. Ayrıca, İstanbul'da bir süredir veba hüküm sürüyordu.⁵⁷

Bu haberde isimsiz zikredilen şehzadeler kuşkusuz Mahmud ile Ahmed olmalıdır.⁵⁸ Ayrıca, yaklaşık 1602'de Şehzade Cihangir'in vefat ettiğini bildiğimizden, muhtemelen Cihangir'in (vebadan?) ölümü de bu tarihten önce olmuş olsa gerek. Diğer yandan, veliahtlık gibi kritik bir meseleye dair verilen bu bilgiler arasında bir üçüncü şehzadenin varlığından, yani bu sıralarda on-on bir yaşında olduğu varsayılan Mustafa'dan hiç söz edilmemesi, Mustafa'nın yaşına dair önemli bir ipucudur. Bu durumun en mantıklı açıklaması, muhtemelen Mustafa'nın bu tarih itibarıyla henüz ya doğmamış ya da çok küçük yaşta olmasıdır. Sonuçta, 1602 tarihli belgeden çıkan bu bilgiler, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin eserinde verdiği tarihle ciddi biçimde örtüşmekte ve Mustafa'nın 1602 civarında doğmuş olabileceğini göstermektedir.

İkinci olarak Venedik balyosu Contarini'ye bakarsak, I Ahmed'in cülûsundan hemen sonra yazdığı 3 Ocak 1604 tarihli raporuna göre, sultanın kardeşi yaklaşık dört yaşındaydı.⁵⁹ Kuvvetle muhtemel saraydaki muhbirlerinden aldığı bilgiyi aynen aktaran Contarini, böylece Mustafa'nın doğum tarihinin -tam üç yaşını doldurduğu ve dört yaşına girdiğini varsayarsak- 1601 senesi civarında olması gerektiğini ifade etmektedir. Fakat bizim için daha önemlisi, Contarini'nin dokuz ay sonra bir tesadüf eseri Mustafa'yı şahsen görmüş olmasıdır. 18 Eylül 1604 tarihli raporunda yazdığına göre, bir gün Topkapı Sarayı'ndan evine döner-

57 *Calendar of the Manuscripts of the Most Hon. the Marquis of Salisbury, Preserved at Hatfield House, Hertfordshire, His Majesty's Stationery Office, London 1923, c. XIV, s. 226-227, 575 numaralı madde (26 Temmuz 1602 tarihli rapordan): "[...] The Grand Signor becoming more silly every day, the Bassas have resolved to nominate his successor. He has only two sons, and part favour the first born, part the second, these latter alleging that the elder is incapable of having children, which has caused no small dissension amongst them. The plague is still raging as before, and also in Tripoli."*

58 Bu iki şehzadeden hangisinin yaşca daha büyük olduğu konusunda bazı farklı bilgiler mevcuttur. Genelde Mahmud'un Ahmed'ten büyük olduğu kabul edilir. Fakat, Ahmed'in bir veya üç yaş daha büyük olduğunu belirten bazı Venedik elçi raporları vardır. Ayrıntılar için bkz. Tezcan, *Searching for Osman*, s. 329, dn. 25.

59 ASVe, SDC, filza 58, fol. 255v (3 Ocak 1604 tarihli rapordan): "[...] *il fratello [di Sua Maestà] è in età di circa quattro anni...*"

ken, Handan Vâlîde Sultan'ın alayına denk gelmiş ve vâlîde sultanın yanında olan Mustafa'ya bakma şansı olmuştu. Balyosa göre, Mustafa çok güzel bir çocuktü ve "bir küçük, masum koyun gibi büyütülüyordu, fakat yakında kasaba gitmek zorunda kalacaktı."⁶⁰ Contarini'nin bu tanıklığı, öncelikle bu vakitlerde şehzadenin hâlâ çok küçük yaşta olduğunu açıkça gösterir. Ayrıca, yakında ağabeyi tarafından idam edileceğine dair ortalıkta bir beklenti olduğunu göstermesi açısından da bu ifadeler önemlidir.

Şimdi, 1602 tarihli haberi, Contarini'nin yazdıklarını ve Tezcan'ın daha önceden vardığı sonucu hep birlikte değerlendiresek, öncelikle I. Mustafa'nın bugüne kadar kabul edildiği gibi 1591/1592 civarında doğmadığı ve çok daha geç bir tarihte doğmuş olduğu kesindir. Ayrıca, Contarini'nin söylediklerini temel alırsak, 1603 tarihini de rahatça eleyebiliriz. Böylece Mustafa'nın doğumunun 1601-1602 arasında bir tarihte olması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bu durumda, bundan sonra aksi bir kanıt çıkana kadar I. Mustafa'nın doğum yılının 1601/1602 civarı olarak kabul edilmesi makul gözükmektedir.

Bu noktada tekrar III. Mehmed'e dönersek, sultanın 1603 senesi itibariyle güzükten o ki sadece üç şehzadesi kalmıştı. Bunların içinde 1587 doğumlu olduğunu düşündüğümüz Mahmud, sünned edilip sancağa çıkacağı ve imparatorluğun yönetimine katılacağı günü sabırsızlıkla bekliyor olmalıydı. Nitekim arada sırada, babasına saraydan çıkıp Anadolu'yu alt üst eden Celâlılere karşı şahsen savaşmak istediğini söylüyordu.⁶¹ Fakat muhtemelen tam da bu yüzden, yani bir taraftan Celâlî isyanları, diğer taraftan da Habsburglulara karşı verilen Uzun Savaş yoğun bir şekilde devam eder-

60 ASVe, SDC, filza 60, fol. 11r (18 Eylül 1604 tarihli rapordan): "[...] *et nel ritorno a casa essendomi accostato al serraglio del Gran Signore in tempo che si ritrovava al chiosco la Regina madre con le donne, hebbi occasione di vedere il fratello di Sua Maestà che viene nodrito, come innocente pecorella, per dover fra poco tempo andar al macello, et dimostra bellissima facie.*"

61 Bu bağlamda Peçevî Tarihi'nden hep zikredilen ve I. Ahmed'in şahsen anlattığı söylenen bir hikayeye göre, III. Mehmed ne zaman Celâlî isyanlarına dair kötü bir haber alsa, canı sıkılıyor ve yemeden içmeden kesiliyordu. Babasının bu durumunu gören Şehzade Mahmud da her seferinde babasına, Celâlılere karşı şahsen savaşmak istediğini ve eğer kendisine bir ordu verirse Anadolu'yu bu âsilerden temizleyebileceğini dile getiriyordu; bkz. Uzunçarşılı, "Üçüncü Mehmed'in Oğlu Şehzade Mahmud'un Ölümü", s. 263.

ken, şehzadenin sancağa çıkması uygun görülüyordu.⁶² Derken 7 Haziran 1603 günü, yukarıda anlatılan son sipahi isyanının yankıları hâlâ sürerken, Şehzade Mahmud babasının fermanıyla boğularak idam edildi. Gerekçesi, saltanata kast ettiği yönünde bazı şüphelerin oluşmasıydı.⁶³

Anlaşılan Şehzade Mahmud'un annesi, oğlunun -ve dolayısıyla kendisinin- istikbalinin ne olacağını merak etmiş ve fal bakması için bir müneccimle mektuplaşmıştı. Müneccim de şehzadenin bahtının açık olduğu ve yakın zamanda tahta geçeceği kehanetinde bulunmuştu. Fakat bu mektuplar tesadüfen III. Mehmed ve Safiye Sultan'ın eline geçince, ortada sultana karşı yine bir komploğun döndüğü şüphesine kapılmışlardı. Hemen anne ve oğlu tutulup sorguya çekilmiş; Mahmud'un annesi kesinlikle böyle bir planın olmadığını, sadece merakından bir müneccimle haberleştiğini anlatmış; Mahmud ise, yapılan işkencelere rağmen, annesinin bu mektuplaşmalardan tamamen bî-haber olduğunu söyleyip durmuştu. Ancak bu sözleri ne şehzadenin annesini çok kıskandığı söylenen Safiye Sultan'ı ne de son yıllarını sürekli tahttan indirilme endişesiyle geçirmiş III. Mehmed'i tatmin etmişti. Şeyhülislam Mustafa Efendi ve Vezir-i azam Yemişçi Hasan Paşa'nın da bir darbe teşebbüsü olduğu şüphesini paylaşmaları ve ancak şehzade ortadan kaldırılrsa sultanın huzur bulacağı şekline görüş beyan etmeleri üzerine, III. Mehmed idam fermanını vermişti. II-I. Mehmed'in bu kararı bir anlamda saltanatı boyunca verdiği en kritik karar olmuştur, çünkü bu vahim olay nihayetinde I. Ahmed'e taht yolunu açmış ve bilhassa 17. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkacak hanedanın devamlılığı sorununu birden farklı bir mecraya sokmuştur.

İlginçtir, böylesine önemi haiz olan Şehzade Mahmud vakası hakkında dönemin Osmanlı tarih yazarları pek fazla ayrıntıya girmezler. Bu yüzden, İngiliz elçisi Lello'nun 1609 civarında kaleme

62 1600-1602 arasında görev yapmış Venedik balyosu Agostino Nani'ye göre, III. Mehmed'in bu yıllardaki en büyük şehzadesi olan Mahmud'un sünnet edilmesi -ve akabinde sancağa çıkması- için savaşların ve isyanların bitmesi bekleniyordu; bkz. Firpo, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, s. 399.

63 Ayrıntılar için bkz. Henry Lello, *The Report of Lello/Lello'nun Muhtırası*, Orhan Burian (haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1952, s. 57-59 ve Uzunçarşılı, "Üçüncü Mehmed'in Oğlu Şehzade Mahmud'un Ölümü", s. 264-267.

aldığı raporundaki bir bölüm, olaylar hakkında daha ayrıntılı olduğu için bugüne kadar tarihyazımında temel alınmış ve kullanılagelmiştir. Burian tarafından neşredilmiş bu rapora ek olarak, Uzunçarşılı da saray arşivinden konuyla ilgili önemli bir belge yayınlamıştır. Diğer yandan, bu dönemde İstanbul’da olan Venedik balyosu Contarini de, saray ve hanedan siyasetini doğrudan etkileyen bu kritik gelişmeler hakkında elde ettiği her bilgiyi vakit geçirmeden Venedik’e göndermiştir.⁶⁴ Balyosun yayınlanmamış bu raporları, hem Lello’nun anlattıklarını destekler mahiyettedir, hem de olayın pek bilinmeyen yönlerine dair önemli ayrıntılar verir.⁶⁵

Balyos Contarini, mesela, Şehzade Mahmud’un gerçekten sultana karşı tezgâhlanmış bir komplo yüzünden değil, esas olarak kıskançlık ve bazı şüpheler yüzünden idam edildiğine ikna olduğunu yazar. Bu yüzden de, olaya karıştığı iddiasıyla idam edilen kişilerin ölümlerinden ki, söylediğine göre şehzade dışında, şehzadenin ve annesinin bütün hizmetkarları katledilmiştir, III. Mehmed’e huzur bulması için böylesi kanlı bir çözümü tavsiye etmiş Safiye Sultan, Yemişçi Hasan Paşa ve Mustafa Efendi’yi birlikte sorumlu tutar. Contarini kıskançlık derken, Lello’nun da zikrettiği üzere, Safiye

64 Contarini, bu vakayı ilk kez 16 Mayıs 1603 tarihli raporunda zikreder; bkz. ASVe, SDC, filza 57, fol. 209v. Şehzade Mahmud’un annesinin müneccime fal açtırması, sözkonusu mektubun sultana ulaşması ve çok kızıp oğlunu öldürmeye kalkması gibi bazı ayrıntıların olduğu bu mektup, meselenin yaklaşık hangi günlerde ortaya çıktığını ve ilk tepkileri göstermesi bakımından bilhassa önemlidir.

65 Mesela, Contarini bu olayla ilgili yazdığı en detaylı raporundan, infazın dört dilsiz tarafından yapıldığını, III. Mehmed’in oğlunun boğulmasını bizzat izlediğini ve sonra da cesedini emin olmak için kontrol ettiğini anlıyoruz; bkz. ASVe, SDC, filza 57, fol. 313r (14 Haziran 1603 tarihli rapordan): “*Hoggi otto giorni il Gran Signor entrò nella camera dove di suo ordine stava ritirato il Principe Sultan Mamut primo genito senza poter partire, dopo il successo di haver mandato la madre di esso principe al seraglio vecchio per le cause scritte con altre mie, et fece subito entrare nella medesima stantia 4 muti, alli quali comandò che immediate strangolassero il Principe, come fu esseguito, nel qual atto il Gran Signore si rettirò di fuori, et stando in un corridore vide l’essecutione del suo commandamento, et dopo entrò anco a riguardare il cadavere.*” İlginçtir, Contarini’nin burada Şehzade Mahmud’tan ilk doğan (*primo genito*) olarak bahsetmesi, 1597’de ölen Şehzade Selim’in ekber evlad olduğu bilgisiyle çelişiyor. Benzer şekilde, Lello’nun, *The Report of Lello*, s. 14, Mahmud’u 18-19 yaşlarında sultanın en büyük oğlu (*his eldest son*) olarak anması da, Mahmud’un kabul edilen 1587 doğumlu olduğu bilgisine ters düşüyor. Bkz. yukarıda dn. 47 ve 58.

Sultan'ın Şehzade Mahmud'un annesini çekememesini ve her iki tarafın aralarındaki rekabete işaret ediyor olsa gerektir. Balyos, mezkur komplo şüphesini de ortalıkta dolaşan bazı rivayetlere bağlar. Mahmud'un idam edildiği vakitlerde, duyduğuna göre, saray çevrelerinde sultanın zehirleneceği ya da bir şekilde öldürüleceği, bu da olmazsa bir isyan çıkarılıp Şehzade Mahmud'un sancağa kaçırılmasının sağlanacağı, bütün bu yollara da bir an önce Mahmud'un tahta çıkması için teşebbüş edildiği yönünde dedikodular yayılmıştı. Bütün bunlar anlaşılan isyan-yorgunu III. Mehmed'in de kulağına gitmiş ve sultanı çok kızdırmıştı.⁶⁶

Contarini'nin verdiği bu gibi ayrıntılar, gerçekten bu yıllarda İstanbul'un merkez siyaset arenasını ile Osmanlı sarayının ne kadar gerilim yüklü ve hassas dengeler üzerinde olduğunu göstermektedir. Diğer bir değişle, son üç-dört yıldır yaşanan isyanların savaşların getirdiği ağır malî yük ve askerî sorunlarla birleşmesi sonucunda sık sık sarsılmış böylesi bir payitaht ve saray ortamında, sultanı ortadan kaldırmaya yönelik bazı faaliyetlerin olduğu yönünde çıkan en küçük bir şüphenin bile, nasıl büyüyüp III. Mehmed döneminde kırılğan hale gelmiş hanedana umulmadık şekilde zarar verecek düzeye geldiğini, Contarini'nin raporları sayesinde daha iyi anlayabiliyoruz.

Fakat çok daha önemlisi, Contarini'nin Şehzade Mahmud'un meçhul annesi hakkında sahip olduğumuz varsayımlarımızı ciddi şekilde tashih etmemizi gerektirecek mahiyette olan bir keşfidir.

66 ASVe, SDC, filza 57, fol. 358v (28 Haziran 1603 tarihli rapordan): “[...] *come anco vado ogni giorno maggiormente scoprendo che la morte di esso Principe ha havuto origine da sospetti et da gelosie di stato, non procedute da vera et reale occasione, che lui o altri habbino dato ad una tal risoluzione, la qual sicuramente è stata col consiglio del Primo Visir, et del Mufti.*” ASVe, SDC, filza 57, fol. 314r (14 Haziran 1603 tarihli rapordan): “[...] *queste morti non sono [bir kelime okunamadı] state per alteratione di animo del Gran Signore seguita all'improvviso, ma si crede che la Regina Madre, il Primo Visir et altri aggiungono anco il Mufti siano stati non solo consapevoli, ma consiglieri di queste resolutioni, procedute per causa che ancora non sono in tutto dechiarate, parlandosi variamente, ma la maggior parte afferma che per vendette di donne, et forse anco per ambizione si dissegnasse far subentrar quanto prima il Principe al commando dell'Impero, con insediare la vita al Gran Signore, o per via di veneni, o per far uscir il Principe al Sanzaccato con che si eccitassero le militie et viene refferto che alcune parole dette al padre le habbino summamente nociuto [...].*”

Şöyle ki, bugüne kadar Şehzade Mahmud'un annesinin, olaya karıştığı ileri sürülenlerle birlikte idam edildiği ve çuvala konulup denize atıldığı söylenegelmiştir. Oysa Contarini'nin Mahmud'un idamından üç hafta sonra öğrendiğine göre, Şehzade Mahmud'un annesi olaylar esnasında aslında öldürülmemiş ve hayatta kalmıştır. Balyos bu çok önemli ve şaşırtıcı bilgiye olayları yakından takip etmesi sayesinde ulaşmıştır. İlk başta, Şehzade Mahmud'un idam edildiği ortaya çıkınca, annesinin de idam edildiğine dair ortalıkta bir rivayetin dolaştığını, ama bunun henüz teyit edilmediğini aktarır Contarini.⁶⁷ İki hafta sonra yazdığı raporunda ise, bu rivayetin doğru olmadığını, bunu olabilecek en sağlam şekilde tespit ettiğini ve Mahmud'un annesinin Eski Saray'da yaşadığından emin olduğunu belirtir.⁶⁸ Contarini'nin verdiği bu mühim bilginin doğruluğundan şüphe etmemizi gerektirecek bir durum yoktur. Kullandığı dile bakılırsa bu bilgiyi gerçekten sağlam bir kaynaktan almıştır.

Dahası, Contarini bu sözleri hem başka bir kaynak tarafından teyit edilmekte, hem de bugüne kadar karanlıkta kalmış çok önemli başka bir meselenin aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Şöyle ki, Tezcan'ın da dikkatini çektiği üzere, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr* adlı eserinde Şehzade Mahmud ile I. Mustafa'nın "li-ebeveyn," yani aynı anne-babadan olduğunu yazar.⁶⁹ Fakat bugüne kadar Şehzade Mahmud'un annesinin 1603'te öldürüldüğü kabul edildiğinden, bu bilgi I. Mustafa'nın annesinin 1622'ye kadar yaşadığı bilgisiyle çelişmekteydi. Doğal olarak Abdülaziz Efendi'nin bu konuda bir hata yaptığı düşünülüyordu. Oysa şimdi, Contarini sayesinde bunun doğru bir bilgi olabileceğini görüyoruz. Neticede, elimizdeki birbirini tamamlayan iki kaynak var ve verdikleri bilgileri birleştirecek şekilde bir sonuç çı-

67 ASVe, SDC, filza 57, fol. 313v (14 Haziran 1603 tarihli rapordan): "*Corse fama che medesimamente fusse stata amazzata la madre di esso Principe, ma non si verificò, come all'incontro è sicurissimo che fu fatta una miserabil stragge delli servitori del principe, et delle schiave, et eunuchi di sua madre senza esservi restata pur una persona sola [...]*"

68 ASVe, SDC, filza 57, fol. 358v (28 Haziran 1603 tarihli rapordan): "*Ho saputo con buonissimo fondamento, che la madre del già Principe Sultan Mamut vive et sta nel serraglio vecchio...*"

69 Karaçelebizade, *Ravzatü'l-ibrâr*, s. 494'a referansla Tezcan, *Searching for Osman*, s. 330, dn. 30. Karaçelebizade Abdülaziz'in hayatı, eserleri ve tarihçiliği hakkında bkz. *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)*, Nevzat Kaya (haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. I-XXXVII.

karmak mantıken elzem gözüküyor: Şehzade Mahmud'un annesi gerçekten hayatta kalmıştır (Contarini) ve Şehzade Mahmud ile I. Mustafa'nın anneleri gerçekten aynı kişidir (Abdülaziz Efendi).

Şimdi bu açıdan mevcut bilgilerimizde bir tashih yapacak olursak, öncelikle, 16.-17. yüzyıldaki Osmanlı hanedanının yeni soy devam ettirme politikalarına dair yukarıda özetlenen görüşlere bazı eklemeler yapmamız ve bazı yeni bağlantılara işaret etmemiz gerekiyor. Bu açıdan, III. Mehmed'in sanılanın aksine aslında en az bir "gözde cariye"si olduğu ve bu "haseki"den en az iki erkek çocuk yaptığını hemen belirtelim. Yukarıda değinildiği gibi, ilk doğan Şehzade Selim 1597'de vefat edince, kardeşi Mahmud en büyük şehzade konumuna yükselmişti. Bu durumda, 1601/1602 civarında Şehzade Mustafa'nın doğması, bu iki şehzade annesine haseki statüsü kazandırmış olmalıdır. Tıpkı, bir önceki III. Murad döneminde Safiye Sultan ya da bir sonraki I. Ahmed döneminde Kösem Sultan örneklerinde olduğu gibi. Diğer bir değişle, I. Süleyman'ın vefatından I. Ahmed'e kadar geçen sürede, bugüne kadar sadece III. Murad'ın Safiye Sultan'dan birden fazla erkek çocuk sahibi (Mehmed ve Mahmud) olduğu kesin olarak biliniyordu. Babası II. Selim ise anlaşılan Nurbanu Sultan ile tek anne-tek oğul prensibini sürdürmüştü, ama yine de Nurbanu Sultan sancağa çıkan en büyük şehzadeyi (Murad) doğurduğu için haseki konumundaydı.⁷⁰

III. Mehmed'e dair bu yeni bilgilere ilaveten ayrıca belirtmek gerekir ki, 1596'da kendisine cülûs tebriğine gelen Venedik elçisi Leonardo Donà'nın anlattıkları dışında, bugüne kadar bu sultanın bir cariyesinden birden fazla çocuk yaptığını söyleyen başka bir kaynağımız yoktu. Bu elçinin verdiği bilgiler şimdi başka olasılıkları gündeme getirmektedir. Elçi Donà'ya göre, bu tarihte III. Mehmed sancağından gelip tahta çıktığında, üç erkek (sırasıyla, on yaşındaki Selim, Ahmed ve Süleyman) ile iki kız toplam beş çocuğu vardı ve bunların hepsi aynı annedendi. Ayrıca, bu cariyesi dışında sekiz tane daha cariyesi olup, bunlardan da üçü ya da dördü hamileydi.⁷¹ I. Ahmed'in vâlikesini bildiğimize göre, elçinin ismini vermediği bu anne Handan Sultan olmalıdır. Peki, Handan Sultan gerçekten bu çocukların annesi olabilir mi? III.

⁷⁰ Peirce, *The Imperial Harem*, s. 42-45, 91-95.

⁷¹ Federico Seneca, *Il Doge Leonardo Donà: la sua vita e la sua preparazione politica prima del dogado*, Editrice Antenore, Padova 1959, s. 286.

Mehmed'in Şehzade Mahmud'un annesinden iki erkek çocuk yapmış olduğunu gördüğümüze göre, pekâlâ böyle bir durum Handan Sultan için de sözkonusu olabilir.

Nitekim Contarini'nin I. Ahmed'in annesi Handan Sultan hakkında anlattıkları, hem yeni vâlîde sultanın hayatı hakkında hiç bilinmeyen bazı hususları bildirmekte, hem de III. Mehmed'in bu cariyesinin zamanında hiç de öyle sıradan biri olmadığını göstermektedir. Balyosa göre, Handan Sultan aslen Bosnalı olup, önceleri Cerrah Mehmed Paşa'nın kölesi imiş. Daha sonra Mehmed Paşa bu kölesini, güzelliğinden dolayı, o vakitler şehzade olan ve Manisa'ya doğru sancağına çıkma hazırlığı yapan III. Mehmed'e hediye etmiş.⁷² III. Mehmed sancağına 1583 yılı Aralık ayında gittiğine göre, demek ki Handan Sultan'ın kocasının haremine cariye olarak girişi bu vakitler, yani 1583'ün ikinci yarısında olmalıdır.

Bilindiği gibi Mehmed Paşa, 1582'de yapılan ve 52 gün süren muhteşem sünnet töreninde Şehzade Mehmed'i ameliyat eden cerrahı (esasen lakabı bu nedenledir). Dahası, kısa bir süre önce III. Murad'ın kızkardeşi Gevherhan Sultan ile evlenmiş ve hanedana damat olmuştu. Cerrah Mehmed Paşa bu açıdan Şehzade Mehmed'in eniştesiydi. Bu yüzden Mehmed Paşa'nın verdiği bu "hediye," sadece bir jest değil, aslında Şehzade Mehmed'e ve yeni cariyesine yapılan siyasî bir yatırımdı. Eğer Mehmed Handan'dan bir erkek çocuk sahibi olursa ve sonra da tahta geçerse, bu durum Mehmed Paşa'nın damat/musâhib vezir konumunu daha da pekiştirecek ve gözde bir vezir olarak yükselmeye devam edebilecekti.

Nitekim III. Mehmed de bu beklentileri hiç boşa çıkarmadı. Bu noktada Mehmed Paşa'nın siyasî kariyerine baktığımızda, öncelikle eşi Gevherhan Sultan sayesinde, yeniçeri ağası iken Mart 1580'de Rumeli Beylerbeyi olup vezirlik rütbesi aldığını, ilerleyen yıllarda da siyasette yükselmeye devam ettiği ve nihayetinde III. Mehmed'in vezir-i azamı olduğunu görüyoruz.⁷³ Anlaşılan Cerrah Mehmed Paşa, sadece Gevherhan Sultan'ın eşi ve üst düzey makbul bir vezir olarak değil, aynı zamanda eski kölesi Handan'ın III. Mehmed'e en az bir erkek çocuk doğurmuş olması nedeniyle de

72 ASVe, SDC, filza 58, fol. 269v (17 Ocak 1604 tarihli rapordan): "*La presente Regina è di natione Bossinese, fu prima schiava di Mehemet Girà quando era Begleirbei della Grecia et poi donata per la sua gran bellezza a Sultan Mehemet quando andò al Sanzaccato di Amasia [sic][...]*"

73 Ayrıntılar için bkz. Tezcan, *Searhing for Osman*, s. 343, dn. 132.

epeyce el üstünde tutuluyordu. Zaten Peirce'in da tespit ettiği üzere, I. Süleyman'dan sonra damat vezirlerin yükselişi ve güçlenmesi de aslında, tam da bu şekilde, yani sultan, sultanın kızları, sultanın hasekisi, hasekinin kızları ve diğer hanedan kadınları ile olan çok katmanlı hizib ilişkilerinden geçmekteydi.⁷⁴

Neticede, 1603'daki ölümüne kadar III. Mehmed ile, 1583'te kocasının haremine katılan ve 1590'da Şehzade Ahmed'i doğuran Handan Sultan'ın, belki Leonardo Donà'nın attettiği gibi ilk doğan şehzade Selim de dâhil olmak üzere, başka erkek ve kız çocuklarının doğmuş olması gayet mümkündür. Handan Sultan'ın 1605'teki erken vefatına kadar gerek hanedan içinde, gerekse siyaset arenasında önemli ve üst düzey bağlantıları olan bir kişi olduğu aşikârdır.⁷⁵ Handan Sultan'ın hem III. Mehmed'in, hem de sultanın annesi Safiye Sultan'ın gözünde sıradan bir şehzade annesi olmadığı ortadadır. Bu bilgiler ışığında yapılacak yeni çalışmalar ve bulunacak kanıtlar, belki bu meselenin tam olarak açıklığa kavuşmasını sağlayacaktır.

Yine de her koşulda, III. Mehmed'in Şehzade Mahmud'un annesinden birden fazla erkek çocuk sahibi olduğunun ortaya çıkması, ilk kez I. Süleyman ile başlamış hanedanın yeni soy devam ettirme politikasının, artık III. Murad'tan itibaren sanılandan çok daha düzenli bir şekilde uygulandığını göstermesi bakımından özellikle önemlidir. Önceleri III. Mehmed dönemi bu açıdan bir boşluk oluşturuyordu. Şimdi I. Ahmed'in de Kösem Sultan'dan birden fazla erkek çocuk yapmış olduğunu hatırlarsak, bu yeni politikanın 1574-1617 yılları arasında kesintisiz uygulandığını artık çok rahat söyleyebiliriz. Ayrıca hasekiler meselesi bağlamında da, III.

74 Peirce, *The Imperial Harem*, s. 72-77.

75 Bu noktada belirtmek gerekirse, I. Ahmed'in Nisan 1590 tarihinde doğduğu kesin sayılır. 1588 tarihini veren Mustafa Sâfi ve Mehmed bin Mehmed dışında, ki bu iki yazar bu bilgiyi birbirinden nakl etmiş gözüküyor, 17. yüzyıl kaynaklarının çoğu, I. Ahmed'in 1603'teki cülûsunda on üç yaşında, yani 1590'da doğduğu konusunda hemfikirdir; krş. *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârih'i*, İbrahim Hakkı Çuhadar (haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, c. I, s. 22-24 [bundan sonra Sâfi, *Zübdetü't-tevârih*]; Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed b. Mehmed Er-Rumî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr'ı ile Târih-i Âl-i Osmân'ının Metni ve Tahlilleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 610 [bundan sonra Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*]; Tezcan, *Searching for Osman*, s. 332, dn. 41. Ayrıca, Contarini'nin Ahmed'in yaşını onüç olarak zikrettiği raporundan alıntı için bkz. aşağıda, dn. 92.

Mehmed dönemini listeye eklemek lazımdır. Nispeten çok çabuk benimsenmiş olduğu anlaşılan bu yeni politikanın (bir anne-çok erkek çocuk), Peirce'in da vurguladığı gibi, yine bu dönemlerde gözlemlenen saltanat verasetindeki dönüşüm süreciyle, yani şehzade sancağının kaldırılması, ekberiyete geçiş ve kardeş katlinin giderek sona ermesi ile birebir çakışması, bize Osmanlı hanedanlık sisteminin ve harem-i hümayûnun bu yıllar içinde yeni bir yapılanma içinde olduğunu çok daha açık bir şekilde göstermektedir.⁷⁶

Bu bağlamda, Şehzade Mahmud vakasının bazı karanlıkta kalmış noktaları da daha fazla aydınlanmaktadır. Bu dönemin en güçlü siyasî aktörü olan Safiye Sultan'ın, Lello ile Contarini'nin anlattığı gibi, Şehzade Mahmud'un annesini kıskanması ve çekememesinin arka planında, görünen o ki, aslında 1601/1602 civarında III. Mehmed'in ikinci erkek çocuğunu doğuran bu hasekisini kayırması ve dolayısıyla Safiye Sultan ile bu gözde cariyeye arasında bu noktadan itibaren başlamış ve taraftarlarının da katılımıyla kısa zamanda büyümüş bir rekabet ve iktidar mücadelesi sözkonusudur.

Bu bakımdan Osmanlı tarihyazımında pek vurgulanmayan bir başka kritik gelişmeyi de bu noktada belirtmek lazım. Babüssaade ağası Gazanfer Ağa'nın, Darüssaade ağası Osman Ağa ile birlikte sipahiler tarafından katledilmesi, 1603 yılı başlarında saray ve hanedan içindeki güç dengelerinin ve ilişkilerinin birden ve çok ciddi biçimde alt üst etmiştir. Contarini'nin öğrendiğine göre, hanedan ve saray içinde daha önceleri de buna benzer krizler çıkmış, ama Gazanfer Ağa otoritesini ve gücünü kullanarak olayların büyümesini her zaman engellemiştir. Fakat yeni Babüssaade ağası, bu son "yangının" büyümesini önlemek bir tarafa, ateşe su bile dökebilecek durumda bir kişi değildi.⁷⁷ Gazanfer Ağa, bilhassa bu açılardan gerçekten yeri doldurulamaz, bu dönemde saray ve hanedandaki insanları etkileyen ve dengeleyen, Safiye Sultan ile birlikte en güçlü siyasî aktördü. Gazanfer Ağa'nın siyaset arenasındaki bu fevkalade önemli yerini, 1601 yılı Mart ayında patlak veren isyanda sipahilerin ağanın "erbâb-ı rüşvet"ten olduğu suçlamasıyla saraydan uzaklaştırılmasını III. Mehmed'e şart koştukları ve

⁷⁶ Peirce, *The Imperial Harem*, s. 92-112.

⁷⁷ ASVe, SDC, filza 57, fols. 313v-314r (14 Haziran 1603 tarihli rapordan): "[...] *non havendo bastato l'animo a chi si ha di mitigar questo sdegno né di metter un poco di aqua sopra tanto fuoco, come già fece altre volte il Cappiagà decapitato, il quale con la sua prudenza, et con la sua grande autorità, schivò molti disordini, anco in simili propositi dentro dal serraglio [...]*"

ağayı izâle etmeye kalkıştıkları zaman, sultanı kesinlikle böyle bir tercih yapmaması yönünde uyarar, dönemin vezir-i azamı Damad İbrahim Paşa da açık açık belirtmiştir. O vakitler İstanbul dışında, orduyla beraber seferde olan İbrahim Paşa, gelişmelerden haberdar olur olmaz hemen III. Mehmed'e bir arz gönderip, Gazanfer Ağa'yı neden yerinde tutması gerektiği anlatmıştır. Sözkonusu arzı kaleme alan vezir-i azamın kâtibi Hasabeyzade'ye göre:

“Vezîr-i a'zam-ı merkûm, ağa-yı mersûmı alıkomağa bâ'is, “harem-i muhteremde olan ağaların ekseri hâdis olub, umûr-ı dîn ü devlete 'ârif ve esâlib-i selâtin-i ma'dalet-karîne vâkif olmayub, iç-halkına sebeb-i ihtilâl ve ağalar birbirlerine düşüb, sebeb-i teşvîş-i ahvâl olduğundan mâ'ada, taşradan ma'rûz olan mühimmâtı pâdişâh-ı sûtüdesifâta gayrılar kemâ-yenbagî tefhîm ve lâzım olan cevâb-ı hikmet-nı-sâbı fasl u bâbı ile andan [Gazanfer Ağa] mâ'adası ta'lîm idememekle, umûr-ı müslimîn muhtell ve levâzım-ı dîn-i mübîn mu'tell olmak lâzım gelir. Ne hâl ise, sâ'irlerden 'âkıl ve ahvâl-i ümemden gâfil degûldür. Muhassal, merkezinde karârı nâfi' ve müsteclibi menâfi'dür. Ve ana nisbet irtişâ, iftirâ ve erbâb-ı garaz tahrîki idüğü bî-şübhe vü mirâdur” diyü, hâh u nâ-hâh makâmında ibkâ itdürdi.”⁷⁸

Aynı minvalde, Gazanfer Ağa'nın kesinlikle azl edilmemesi gerektiğini, o esnada sadaret kaymakamı olan Yemişçi Hasan Paşa da acilen III. Mehmed'e arz etmiştir.⁷⁹ Nihayetinde böylesi kritik

78 *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. III, s. 641-642 (Metinde Nezihi Aykut'un transkripsiyonuna bazı küçük müdahalelerde bulundum). Gazanfer Ağa'nın bu kadar güçlü olabilmesinin ardında, İbrahim Paşa'nın da işaret ettiği gibi, en başta sarayın kapuağası olarak sultana verilen ve sultandan gelen her tür malumatı, bilhassa arz ve telhisleri kontrol edebilmesi yatar. Gazanfer Ağa'nın bu kritik rolü tekeline aldığı hemşehirlisi Venedik elçileri de vurgular. Gazanfer Ağa'nın balyos raporlarına yansıyan bu minvaldeki siyasî rolleri ve intisab ilişkileri için bkz. Dursteler, *Venetians in Constantinople*, s. 119-129. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı sarayında malumat kontrolü-güç kazanma arasındaki kritik bağlantının bir tartışması için bkz. Peksevgen, *Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire*.

79 Yemişçi Hasan Pasha'nın sözkonusu arzı Cengiz Orhonlu tarafından, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler (1597-1606)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 75, numara 84'de yayınlanmıştır. Ayrıca Yemişçi Hasan Paşa, 1601 yılı Temmuz ayında Damad İbrahim Paşa'nın ölmesi üzerine hem vezir-i azam olarak atanmış, hem de İbrahim Paşa'dan dul kalan III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan ile nikahlanarak hanedana damat olmuştur; bkz. Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 577-578.

roller oynayan Gazanfer Ağa, kendisine intisab etmiş bu iki en üst düzey vezirin kritik bir anda yaptıkları müdahaleler sayesinde canını kurtarabilmiştir. Özetle, Şehzade Mahmud vakasının Gazanfer Ağa'nın yokluğunda ortaya çıkmış bir mesele olduğunu vurgulamak gerekiyor. Ayrıca hatırlanmalıdır ki, bu sıralarda bütün hanedan-îçi iktidar ve hizip mücadeleleri de, şehzadelerin sancağa çıkmamasından dolayı, saray ve payitaht içine sıkışmıştı. Gazanfer Ağa'nın otoritesinin eksikliğinde, böyle "dar" bir ortamda çıkacak yeni bir "yangın"ın çok daha yakıcı ve yıkıcı olacağını tahmin etmek zor değildir.

Keza yine bu sıralarda, 1600'den beri sürekli sipahi isyanlarının hedefi olmuş, ama siyaset arenasındaki iktidarını ve kritik yerini korumayı başarmış Safiye Sultan, yukarıda zikredilen Ocak ayındaki isyanda yediği darbeyle epeyce sarsılmış, gücünü toplamaya çalışıyordu. En başta da, güçlü müttefiki ve hizibinin en önemli adamı maktûl Gazanfer Ağa'yı kaybetmişti. Ayrıca, Celâlî isyanlarının ve savaşların sürdüğü bu dönemde, meşruiyeti ve tahta kalması ciddi ciddi sorgulanır hale gelmiş oğlu III. Mehmed'in yerine de, umut vadeden cengâver bir şehzade saltanata hazır ve istekli gözüküyordu. Üstelik sultan üzerinde şehzadelerinden birisini kayırması konusunda son zamanlarda bazı baskılar söz konusuydu. Yukarıda anlatıldığı gibi, 1602 yılında artık tahta bir varisin atanması gerektiği hususunda tartışmalar yaşanmış ve bazı vezirler Mahmud'u desteklemişlerdi. Kapıkulu askerleri de kuvvetle muhtemel aynı minvalde taraf tutmuşlardı.

Gerek bu gergin ve tehditkâr ortamdan kendini ve oğlunu kurtarmak, gerekse gücünü toparlayabilmek için Safiye Sultan'ın atacağı ilk adımların, III. Mehmed'in kayırdığı hasekisini bir şekilde gözden düşürmek, sultanın alternatifi olarak göze batmaya başlamış Şehzade Mahmud'u bertaraf etmek ve bunun için de sultanı bu hasekisine ve oğluna karşı kıskırtmak olacağını tahmin etmek zor değil. Bu açıdan Safiye Sultan hemen vezir-i azamı ve şeyhülislamı, yani hizibinin en önde gelenlerini devreye sokabilirdi. Nitekim Lello ve Contarini'nin de anlattığı gibi, sultana idam fetvasını veren Şeyhülislam Mustafa Efendi ve bu kararı destekleyen Vezir-i azam Yemişçi Hasan Paşa, her ikisi de yerlerini esas olarak Safiye Sultan'a borçlu olduklarından hemen ağız birliği etmişlerdi.⁸⁰

⁸⁰ Safiye Sultan ve hizibi için bkz. Tezcan, *Searching for Osman* ve Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy".

Anlaşılan Şehzade Mahmud'un tek rakibi olan Şehzade Ahmed'in annesi Handan Sultan da, bu mücadelede Safiye Sultan tarafında yerini almıştı. Contarini'nin muhtemelen yeni Babüssaade ağasından duyduğuna göre, hanedanın o sıradaki en büyük şehzadesinin böyle idam edilmesi, gerçekten herkeste çok büyük üzüntü yaratmıştı, ama Safiye Sultan'ın daha çok şahsî menfaatleri için yaptığı bu plan başka saraylılar ve hanedan üyeleri tarafından da desteklenmişti. Gazanfer Ağa'nın dengeleyici otoritesinin yokluğunda, Mahmud ve annesinin oluşturduğu tehdidi böyle bir ittifakla izâle eden Safiye Sultan da, sanki bir "zafer" kutlarcasına, olayın hemen ertesi günü bir saltanat kayığına binip kendini halka göstermiş ve inşa ettirdiği kadirgalardan atılan salvo top atışları ve kendini görmeye gelenlerin tezahüratıyla karşılanmıştı.⁸¹

Sonuçta, Şehzade Mahmud'un daha çok annesi ile Safiye Sultan'ın girdiği iktidar mücadelesi ve hanedanın bu iki anne kuşağı arasındaki rekabetin kurbanı olduğunu şimdi çok daha kesin bir şekilde söyleyebiliriz.⁸² Hayatı bağışlanmış ve Eski Saray'a sürgün edilmiş annesi ise, daha yaşadığı evlad acısı çok tazeyken ve muhtemelen müneccimle olan mektuplaşmalarında tedbirsiz davranıldığı için kendini suçlarken, üvey oğlu Ahmed'in kısa bir zaman sonra tahta geçmesiyle tekrar yeni ve uzun bir mücadele dönemine girecekti. Diğer oğlu Mustafa'nın hayatta kalması ve nihayetinde tahta geçmesi için on dört yıl sürecek bu mücadelede, yukarıda değinildiği gibi, bilhassa Kösem Sultan'la ittifak yapmış olduğunu rahatlıkla düşünebiliriz.

Bu noktada dikkati çeken diğer bir önemli husus, Şehzade Mahmud'un idamıyla hanedanın en büyük şehzadesi durumuna gelen Şehzade Ahmed'in, sanıldığığının aksine, artık tahta vâris olduğunun yarı-resmî ilan edilmesidir. Mayıs-Haziran aylarında yaşanan bu hanedan-îçi kriz ve trajediden hemen sonra, Safiye Sultan on üç yaşına henüz girmiş Şehzade Ahmed'i yanına alarak, sulta-

81 ASVe, SDC, filza 57, fol. 314v (14 Haziran 1603 tarihli rapordan): "[...] né restano altri di sostentare che queste siano state trame, et artifici della Regina Madre per suoi fini privati, che longo saria raccontare. Questo accidente ha apportato dolore universale, stante massime la poca inclinatione verso Sua Maestà, la quale il giorno seguente entrata in Caicchio si lasciò pubblicamente vedere, andando viccin a terra dall'una e dall'altra parte del Canale, nel qual tempo fu salutata con diversi tiri di arteglieria dalli vasselli, et dalle voci del populo che andava a vederla, secondo il solito."

82 Peirce, *The Imperial Harem*, s. 231.

nın da katıldığı Kapudan Cigalazade Sinan Paşa'nın yeni yaptırdığı kadirgasının Haliç'te denize indirilme törenini izlemeye gitmiş ve böylece Ahmed'i bir anlamda veliaht ilan edererek halka göstermiştir.⁸³ Keza, Şeyhülislam Mustafa Efendi de bu esnalarda III. Mehmed'e sık sık dışarı çıkmasını tavsiye ediyor, bu şekilde hem halka görünmesinin şart olduğunu belirtiyor, hem de bir süredir üzerinde dolaşan kara bulutları ve kötü nazarı bu sayede biraz dağıtabileceğini söylüyordu.⁸⁴ III. Mehmed de tavsiye edildiği gibi, saraydan çıktığında ve kendisini halkın görebileceği her yerde, mesela Cuma namazına ya da Üsküdar'a gittiğinde, daima Şehzade Ahmed'in de yanında olmasını istemiş ve bu hususta gerekli hazırlıkların yapılması için emir vermişti.⁸⁵ Anlaşılan bu şekilde, III. Mehmed ve veliaht oğlu arada sırada halka gözükmeye devam ettiler. Fakat III. Mehmed kısa bir zaman sonra ve hiç beklenmedik bir sebepten aniden öldü.

IV

20 Aralık 1603 Cumartesi akşamı, III. Mehmed kalp krizi geçirerek otuz yedi yaşında vefat etti.⁸⁶ Bu umulmadık gelişme üzerine sultanın ölümü gizlendi ve hemen ertesi gün sabah saatlerinde Osmanlı tarihinde birçok ilkin yaşandığı bir cülûs gerçekleşti. Da-

83 ASVe, SDC, filza 57, fols. 356v-357r (28 Haziran 1603 tarihli rapordan): “[...] *Regina Madre... che vi andò et condusse in sua compagnia il Principe Sultan Acmet esponendolo con tale occasione alla vista di ogni uno stante la perdita dell'altro figliolo.*”

84 ASVe, SDC, filza 57, fol. 358v (28 Haziran 1603 tarihli rapordan): “*Il Mufti l'ha avertito, che vadi più frequentemente che possi, perché questo aiuta a liberarsi da Magie, et da incanti, che li potessero esser fatti.*”

85 ASVe, SDC, filza 57, fol. 358v (28 Haziran 1603 tarihli rapordan): “*Il Gran Signore ha commandato che se diano ordini necessari et si facciano li debiti preparamenti perché vuole in Moschea, et in altro luogo publico, dove occorrerà di comparere, che sia sempre seco il Principe suo figliuolo.*”

86 III. Mehmed'in ölüm nedeni daha sonra saray tabibleri arasında tartışmaya konu olmuş, bazı tabipler veba ihtimaline işaret ederken, çoğunluk kalp krizinde karar kılmıştır. Bu meseleyi Contarini şöyle rapor etmiştir: “[...] *sono li medici discordi tra di loro di opinione secondo il solito circa la infirmità che ha condotto a morte il Re, alcuni hanno affermato che sia stato di Peste, rispetto alle petecchie che dopo si sono vedute; raccontano che che (...) habbia maneggiato cierte robbe che le furono donate. Altri dicono altri mali, ma la maggior parte acconsente che sia stata di apoplezia.*” ASVe, SDC, filza 58, fol. 254r (3 Ocak 1604 tarihli rapordan). Bu rapordan çok kısa bir alıntı için bkz. *Calendar of State Papers - Venetian*, c. 10, s. 127.

ha önce sancağa çıkmamış, çocuk yapmamış, kapıhalkı olmayan ve henüz on üç yaşında olan Şehzade Ahmed, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda alelacele düzenlenen bir merasimle ve herkesin şaşkın bakışları altında "içeriden" çıkıp tahta oturdu.⁸⁷ Ahmed her ne kadar tek vârisi olarak tahta çıkacağı günü beklemeye başlamış olsa da, babasının bu kadar erken öleceğini herhalde kimse tahmin etmiyordu. Nitekim III. Mehmed kendinden önce saltanat sürmüş sultanlar arasında tespit edilebildiği kadarıyla en genç ölen Osmanlı hükümdarı olup, oğlu I. Ahmed de, o ana kadar babasının ölümüyle tahta geçen sultanlar arasında, en küçük yaşta olanıdır.⁸⁸ Bu açılardan III. Mehmed'in ani ölümü, bu dönemde Osmanlı hanedanını vuran demografik kazaların en kritik olanları arasındadır.

I. Ahmed'in böyle genç bir yaşta ve çocuksuz olarak tahta çıkması, Osmanlı hanedanını ve siyasî istikrarı beklenmedik bir anda çok tehlikeli ve hassas bir sürecin içine sokmuştur. Öncelikle, sultanın çocuk sahibi olup olamayacağı henüz belli değildi ve kardeşi de çok küçük yaşta idi. Böyle bir durumda eğer I. Ahmed kısır çıkarsa, o zaman hanedanın erkek soyu üzerinden devam etmesi için en başta Mustafa'nın kazasız belasız bir şekilde en az on, on iki yıl büyümesi, sonra herhangi bir sağlık veya kısırılık so-

87 Bu vesile ile vurgulamak isterim ki, I. Ahmed'in cülûsu kesin olarak 21 Aralık 1603 Pazar günü, sabah saatlerinde vuku bulmuştur. Birçok çalışmada ve ansiklopedik kaynakta bu tarih hâlâ 22 Aralık olarak yazılır. Mesela bkz. Cavid Baysun, "Ahmed I", *İA*, c. I, s. 161 ve Mücteba İlgürel, "Ahmed I", *DİA*, c. II, s. 30. Aslında bu mesele, hem dönemin Osmanlı kaynaklarından hem de hicrî takvimin miladî takvime çevrilirken yapılan hesaplardan kaynaklanmaktadır. Dönemin tarih yazarlarına göre, III. Mehmed, 17 Receb 1012 gecesi vefat etmiştir ve I. Ahmed'in cülûsu ertesi gün olmuştur; krş. Sâfi, *Zübdetü't-tevârih*, s. 7; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 608-612; *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. II-I, s. 797; ve İbrahim Peçevî, *Ta'rîh-i Peçevî*, TSMK, MS Bağdad 206, vr. 288a ve 291b. Fakat, bilindiği gibi, hicrî takvimde yeni gün miladî takvim hesabınca bir önceki günün akşam saatlerinde başlar. Diğer bir deyişle, III. Mehmed'in vefatıyla I. Ahmed'in tahta geçişi aynı hicrî günde olmuştur. Nitekim, olayların cereyan ettiği gün İstanbul'da bulunan Contarini, yazdığı raporda sözkonusu vefat ve cülûs olaylarını aynen bu şekilde kaydetmiştir, bkz. ASVe, SDC, filza 58, fols. 231r-231v (21 Aralık 1603 tarihli rapor). Bu rapordan kısa bir alıntı için bkz. *Calendar of State Papers - Venetian*, c. 10, s. 125. Ayrıca, I. Ahmed'in bu sıradışı cülûsünü tasvir ettiğini düşündüğümüz nadir bir minyatür için bkz. *Terceme-i Miftâh-ı Cifru'l-Câmi*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, MS. T. 6624, vr. 1b-2a.

88 Tezcan, *Searching for Osman*, s. 92.

runu yaşamadan çocuk sahibi olması, yapacağı çocukların en az bir-ikisinin erkek olması ve bu şehzadelerin de yine uzun bir süre sorunsuz büyümeleri gerekecekti. Bütün bunlar en az on beş-yirmi yıllık bir belirsizlik dönemi demektir. Diğer bir deyişle, I. Ahmed'in tahta geçmesiyle saltanat veraseti zaten beklendiği üzere hallolmuş, fakat çok daha ciddi bir mesele olan hanedanın ve imparatorluğun devamlılığı sorunu birden bire gündeme oturmuştu. Böyle bir sorun, uzun zamandır payitahtta yaşanan siyasî çalkantılar ve sürmekte olan Uzun Savaş'ın getirdiği sıkıntılar ile birleşerek imparatorluğu yıkıma götürecektir çok daha büyük bir krizin fitilini ateşleyebilirdi.⁸⁹

Bu yüzden ilk yapılması gereken şey, I. Ahmed'in ne olursa olsun kardeşinin hayatına dokunmamasını sağlamaktır. Küçük Mustafa'nın yaşı her ne kadar Ahmed için doğrudan bir tehdit oluşturmada da, neticede Osmanlı hâkimiyet ve saltanat anlayışı içinde sultanın her meşru oğlu taht için doğuştan gelen bir hakka sahipti. Nitekim Contarini de, I. Ahmed'in cülûsundan sonra yazdığı 3 Ocak 1604 tarihli raporunda tam da bu hususları vurgulamıştır. Balyosa göre, beklentilerin aksine Mustafa'nın idam edilmemesinin nedeni, genç sultana kardeşinin yaşından dolayı bir zarar gelmeyeceği yönünde teminat verilmiş ve de onu bir oğul gibi tutup şefkat göstermesi yönünde ikna edilmiş olmasındandı. Aksi takdirde Osmanlı hanedanının devamlılığı çok büyük bir tehlike altına girecekti. Ahmed ancak arkasını sağlama aldıktan sonra kardeş katli geleneğini uygulamayı düşünebilirdi.⁹⁰

89 Aslında ilginçtir, III. Mehmed'e 1596 yılında cülûs tebrîğine gelen yukarıda mezkur Venedik elçisi Donà, daha o yıllarda tam da böyle bir senaryoyu dile getirmiş ve Osmanlıların başına gelecekleri öngörmüştür. Elçiye göre, şehzadeleri henüz küçük yaşlarda olan III. Mehmed ölürse, bu durum Uzun Savaş'ın hızlanmaya başladığı o yıllarda, bilhassa vezirler arasında yaşanan hizipleşmeler ile askerlerin artan itaatsız tavırları düşünüldüğünde, kısa sürede imparatorluğu bir yıkım tehlikesi ile karşı karşıya getirirdi; bkz. Seneca, *Il Doge Leonardo Donà*, s. 286.

90 ASVe, SDC, filza 58, fol. 255v (3 Ocak 1604 tarihli rapordan): “*Non è stato altrimenti fatto morir l'unico fratello perché il Gran Signore ha detto che vuol tenerlo come figliolo, et lo accarezza, ma si deve supponere che a ciò sia stato persuaso da chi lo consiglia poiché non havendo ancora figlioli haveranno giudicato conveniente di non tenere in lui solo con tanto pericolo la continuatione della casa Otthomana, massimamente che il fratello è in età di circa quattro anni, onde non si può di lui dubitar tanto, ma ben aspettare questa effettuazione, per qualche spatio di tempo, poiché in tanto il Gran Signore potria assicurare la sua posterità.*”

Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez, I. Ahmed'in cülûsunda kardeş katli geleneği tatbik edilmedi. Fakat küçük Şehzade Mustafa'nın bu gelenekten kurtarılmış olması, aslında inkırâz tehlikesini bertaraf etmiyor, sadece bir süreliğine geciktiriyordu. Çocuk ölümlerinin yüksek oranda ve veba gibi bulaşıcı hastalıkların sık görüldüğü böyle bir çağda, tıpkı en son 1602'de Şehzade Cihangir örneğinde yaşandığı gibi, hanedanın diğer tek erkek üyesi olan küçük Mustafa da bir hastalık ya da bir kaza eseri her an ölebilirdi. Böyle büyük bir sorun gerçekten ilk kez yaşanıyor. Daha önceleri hanedandan sadece iki erkeğin kaldığı durumlar olmuş ve endişe yaratmıştı; fakat bu örneklerin hepsinde, kısırlık testinden geçmiş ve de hâlâ çocuk yapabilecek yaşta olan en az bir erkek mevcuttu. Bu erkeklerden biri de genellikle o dönemin sultanıydı, diğeri de nispeten yaşça büyük olan bir şehzadeydi. Hanedanın devamlılığına dair böyle bir risk ortaya çıkar çıkmaz, öncelikle sultanlar hemen başka cariyelerden çocuk yapmış ve en azından yakın riskleri ortadan kaldırmışlardı.⁹¹ Oysa şimdi, daha yeni yeni ergenlik çağına girmiş, kısır olup olmadığı belli olmayan bir sultan dışında, hanedanın gerçekten umut bağlayabileceği ikinci bir yetişkin erkek yoktu. Daha da kötüsü, Contarini'ye göre, yakışıklı olan ve bir hükümdara yakışır hareketler yapıp etrafını memnun eden on üç yaşındaki genç Ahmed, aslında öyle pek sağlıklı görünmüyordu ve yaşı da gerçekten en ciddi sorundu.⁹²

Bu ağır baskı yüzünden I. Ahmed'in bir an önce cariyeleriyle birlikte olması ve kısır olup olmadığının anlaşılması gerekiyordu, fakat bunun için de öncelikle sünnet olması icab ediyordu; çünkü Osmanlı tarihinde ilk kez bir sultan sünnetsiz olarak tahtta oturu-

91 1521'de I. Süleyman'ın üç oğlundan ikisini ölmesiyle sadece altı yaşındaki Mustafa'nın kalması, 1566'da II. Selim tahta geçtiğinde bir tek yirmi yaşındaki Şehzade Murad'ın olması ve 1581 civarında III. Murad'ın ikinci oğlu Mahmud'un ölmesiyle tek şehzade olarak on beş yaşındaki büyük oğlu Mehmed'in kalması, bu meseleye dair örneklerdendir.

92 ASVe, SDC, filza 58, fol. 231r (21 Aralık 1603 tarihli rapordan): “[il novo Sultan Acmat...] di età di anni tredici, di color bianco, et mostra debbole complessione, come anco si intende che sia veramente.” ASVe, SDC, filza 58, fol. 294v (17 Ocak 1604 tarihli rapordan): “La presentia del Gran Signore ha dato satisfattione grande a cadauno, perché invero ha bel profilo di faccia, di color bianco, più presto magro che altrimenti, ma l'esser de così pochi anni viene stimato di gran pregiudicio a questo imperio, ma mostra di havere più di quanto ho significato con le precedenti mie, con tutto ciò il suo portamento era con gravità, et decoro proportionato all'eminentia del suo grado.”

yordu. Cülûstan yaklaşık bir ay sonra, 23 Ocak 1604 Cuma günü akşamı, sarayda yapılan gösteriler ve eğlencelerle genç padişah sünnet oldu. Bu bir aylık gecikmenin nedeni, hem bazı saltanat işlerinin (eksik kalan biat merasimleri, kılıç kuşanma, ilk Cuma selamlığı, vd.) ancak yoluna konulmuş ve halledilmiş olması, hem de yeni sultan ve ailesi için sarayda ve haremde yapılan hazırlıkların (Safiye Sultan'ın Eski Saray'a taşınması, vb.) ancak tamamlanmış olmasıdır.⁹³

Bu arada daha I. Ahmed sünnet olmadan, sultanın annesi, teyzeleri ve başkaları tarafından genç sultana takdim edilmek üzere hemen müstakbel cariyeler hediye olarak gönderilmişti bile. Sultan sünnet olur olmaz, sadece bir süreliğine iyileşmesi beklenecekti.⁹⁴ Bu noktada tek sorun, I. Ahmed'in bir an önce çocuk yapması gerektiği halde, cülûsunda hediye edilen cariyelerine yaklaşmak bile istememesiydi. Canı istediği zaman onları nerede bulacağını bildiğini söyleyerek, cariyelerden uzakta durmayı tercih ediyordu. Dahası, beklentilerin tam tersine bazı hareketler yapıyordu. Sürekli saraydan çıkıp dışarıda zaman geçiriyor, ava gidiyor, kayıkla dolaşıyor ve hatta bizzat ordunun başında savaşa gitmek istediğini söylüyordu.

Anlaşılan Şehzade Mahmud'un idam edildiği sıralarda yaşananlar ve daha sonra anlatılanlar Ahmed üzerinde bir travma etkisi yaratmıştı. Contarini'ye göre, genç sultana babasının ölümü üzerine kafaları kesilerek idam edilen harem kadınlarının artık birer cadı olduğu söylenmişti. Bu arada Safiye Sultan, bütün kadınları ve hizmetçileriyle Eski Saray'a sürgün edilmişti ve bu yüzden torununa lanetler yağdırıyordu. Ama esas mesele, genç sultan sancağa gitmediği için bir hanehalkı bile yoktu ve Safiye Sultan'ın büyük bir alayla saraydan ayrılmasıyla harem neredeyse tamamen boşalmıştı. Handan Sultan ile Ahmed harem-i hümayûnda neredeyse tek başlarına kalmışlardı. İşte böyle bir ortamda, kısa bir süre önce hemen yanı başında ağabeyi idam edilmiş, çocuklukla ergenlik arasında asılı kalmış ve henüz on üç yaşında olan bu genç sultan,

93 I. Ahmed'in cülûsundan sünnetine kadar geçen bu olaylar için bkz. Sâfi, *Zübdetü't-tevârih*, c. II, s. 7-21 ve Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 610-617. Ayrıca, I. Ahmed'in sünnetinde yapılan gösteriler için bkz. ASVe, filza 58, fols. 336r-336v (3 Şubat 1604 tarihli rapor).

94 ASVe, SDC, filza 58, fol. 336r (3 Şubat 1604 tarihli rapordan): "*È qualche opinione che quando sarà guarito debba dormire con le donne stando preparate alcune schiave per questo conto.*" Contarini, bu raporunda sultanın bir önceki Cuma günü sünnet edildiğini söyler.

görünen o ki, hemen her çocuğu korkutacak mahiyette olan kesik baş hikâyelerine inanmış ve bu idam edilen kadınların hayaletlerinin boş harem odalarında gezdiğini düşünüyordu. Bu yüzden, babasının ölümünün üzerinden bir ay geçmesine rağmen, yeni gönderilen cariyelerin yaşadığı odalara adımını bile atmamıştı. Soğuk ve yağmurlu kış günlerine aldırmadan sürekli dışarıda gezmeyi tercih ediyordu.⁹⁵

Contarini'nin 20 Şubat 1604 tarihli raporundan anlaşıldığı üzere, I. Ahmed sünnetinden birkaç hafta sonra tamamen iyileşti. Alışkanlık edindiği üzere, yine saraydan sık sık dışarı çıkıp kendini halka gösteriyor, İstanbul'u teftiş ediyor, avlara katılıyor ve saltanat kayığında trampetler borazanlar çaldırarak dolaşıyordu.⁹⁶ Anlaşılan aradan geçen haftalarda, acilen çocuk yapması konu-

95 ASVe, SDC, filza 58, fols. 294v-296r ve 336r (17 Ocak 1604 tarihli rapordan): “*Li giorni seguenti è uscito quasi sempre di saraglio hora al Chiosco, dove ha fatto tirare delle artiglierie, et in Caichio, et quando alla Cacia, raggionando che sia desideroso di Guerra, ma per ancora non ben certificato se questo sia per ardore della gioventù, o pure ecitato[?] da altri a parlare, et procedere di modo che ho racontato per acquistarele credito et reputatione, così apresso li sudditi, come apresso le altre nationi, ma un poco di tempo lo scoprirà.*” “*È uscita di seraglio per non ritornare mai più la Regina madre di Sultan Mehemet, con indecibile consolatione di tutti ma con infinite lacrime et lamentationi di lei, che si sono sentite fino per le strade mentre era in cochio andando al seraglio vecchio, maledicendo il Gran Signore et augurando ogni male. Con essa medesimamente uscirono tutte le altre signore in gran numero, le quali prima di partire per sdegnio hanno rotto tute le finestre delle stantie dove abitavano, et fatti diversi altri danni importanti, di modo che il Primo Visir è entrato dentro lui solo, che è stata cosa insolita, per dar ordine alla reparatione. È restata solamente in seraglio la nova Regina, con alcune poche donne, havendo il Gran Signore ricusato belissime schiave che le Sultane sue zie et altre le havevano mandato a presentare, dicendo che quando vorà saprà ben ritrovarne. Il giorno che seguì questa transmigratione andò il Gran Signore a Scutari alla Cacia, né dopo la morte del padre è stato mai alle stantie delle donne, per avvertimento datoli che fussero tutte streghe, et havessero levato il cervello al Gran Signore morto.*” “*Il Gran Signore ha continuato a uscire ogni giorno di seraglio andando alla caccia, et in Caichio, né si è risparmiato con tutto che siano state piogge, et tempi cativi.*”

96 ASVe, SDC, filza 58, fol. 399r (20 Şubat 1604 tarihli rapordan): “*Dopo che il Gran Signore fu guarito per la circoncisione fatta secondo la sua legge ha cominciato di nuovo a lasciarsi vedere frequentemente come prima, et di più ha cavalcato per Constantinopoli nelle strade più principali con quelli solamente che per ordinario sono soliti di assistere alla sua persona. Attende alle caccie, et nel suo caichio ha condotto trombette et gnacchere[?], che non è cosa solita.*”

sunda sonunda ikna edilmişti; ilk çocuğu Şehzade Osman 3 Kasım 1604'te doğduğuna göre, ilk cariyesi Hadice Mahfiruz ile bu sıralar birlikte olmuştu.⁹⁷ Görünüşe göre her şey yolundaydı. Yeni ve çok genç padişah, halkına görünmesini seven bir hükümdar, canlı bir kişiliğe sahip ve gayet sağlıklı olduğu yönünde izlenim veriyordu.

Fakat böyle sık sık dışarı çıkmayı benimsemiş hareketli I. Ahmed birden ortadan kayboldu. O yıl Mart ayının hemen başında kutlanan Ramazan Bayramı boyunca ne geleneksel bayram selamlığına katıldı, ne de sonrasında haremden çıktı. Aradan yaklaşık üç hafta geçtiği halde sultanı dışarıda gören olmamıştı. Bu arada sultanın sağlığı hakkında ortalıkta dedikodular dolaşmaya başladı. Ardından, I. Ahmed'i görme fırsatı yakalayanlar sultanın çok ağır hastalandığını ve öleceğine dair bazı ciddi emareler olduğunu haber verdiler. Ama çok daha vahimi vardı: Sultanın küçük kardeşi de hastaydı ve hanedanın bu son iki erkek üyesi aynı anda kızamık olup yatağa düşmüştü!⁹⁸

O dönemde ölümcül bir hastalık olan kızamıktan bu şekilde hem sultanın, hem de hanedanın diğer tek erkek üyesinin aynı anda hastalanmaları, hanedan açısından tek kelimeyle dehşet verici olmalıydı. Sarayın, hanedanın ve payitaht halkının içine düştüğü bu endişeli ve korku dolu günleri, Hasanbeyzade de kroniğinde şu şekilde kaydetmiştir:

“İd-i sa'ide karîb, şâh-ı devlet-penâha maraz-ı cederî musîb olub, yevm-i 'idde şâh-ı cedîdi taşra çıkarmak nasîb olmamağla, sürûr-ı ha-

97 Tezcan, “The Debut of Kösem Sultan’s Political Power”, s. 350, dn. 19. I. Ahmed’in ilk oğlu Osman’ın 3 Kasım 1604’te doğduğunu Contarini de teyit eder. Ayrıca, bu özlemle beklenen haber üzerine I. Ahmed’in yedi günlük bir şenlik yapılması emri verdiğini ve sık sık yapılan kutlamaları izlemeye gittiğini belirtir; bkz. ASVe, SDC, filza 60, fol. 151r (14 Kasım 1604 tarihli rapordan): “È nato alli 3 del presente un figliolo al Gran Signore, il quale in dimostrazione del contento ricevuto ha ordinato pubbliche feste da farsi per 7 giorni continui in Constantinopoli et in Pera, il che si è immediate esseguito con solene aparato di tutte le botteghe adornate di panni d’oro, et altri adobamenti che per la varietà et ricchezza loro renderanno bella et sontuosa vista in particolare nel tempo di notte secondo venivano tenute aperte con quantità di lumi accesi essendo anco il Gran Signore medesimo uscito frequentemente a riveder la città.”

98 ASVe, SDC, filza 59, fol. 69v (27 Mart 1604 tarihli rapordan): “Si è susurato non poco li giorni passati intorno la persona del Gran Signore, essendosi osservati certi inditii li quali denotavano la sua morte, o almeno pericolosissima infermità [...] medesimamente il suo fratello ha havuto ancora lui le varole et dicono che stia fuori di pericolo.”

lâ'ık, gamm u endûha mübeddel ve eyyâm-ı 'îd, âlâm-ı şedîde-i medîde muhavvel olub, erkân-ı devletün 'akılları başlarından gitti. Ve a'yân-ı hazretün gumûm u hümûm cânlarına yitdi. Evkât-ı nâs, ıztırâb-ı bî-kıyâs ile güzêrân ve şeb ü rûz-gârları âh u figân oldu. Kulûb-ı müslimîn, havf-ı firâk-ı şâh-ı güzîn ile doldı. İnkılâb-ı devlet-i 'Osmâniyye ihtimâli ile ıztırâba ve a'dâ'-i dîn istîlâsı vehmi ile iltihâba düşdiler."⁹⁹

Neyse ki, bu ızdırab verici ve korku dolu günlerden sonra, hayatından endişe edilen sultanın ve kardeşinin iyi olduğu ve tehlikeyi atlattıkları yönünde haberler gelmeye başladı. Contarini'nin sonradan öğrendiğine göre, sultan gerçekten son anda ölümden dönmüştü. I. Ahmed'in tekrar ayağa kalkması Nisan ayının ortalarını buldu. Yavaş yavaş sağlığına kavuşan genç sultanın, hemen dışarıya çıkıp hayatta olup olmadığına dair ortalıkta dolaşan dedikodulara bir son vermesi gerekiyordu. Bu açıdan, planlandığı üzere ilk önce sarayda bir tören yapıldı, davullar zurnalar çalındı ve genç sultanın sağlığına kavuştuğu bir anlamda resmen ilan edildi. Akabinde Sultan Ahmed, Ayasofya Camii'ne namaz kılmaya gitti ve uzun bir aradan sonra ilk kez halka görüldü. Ertesi gün de şehrin diğer camilerine ve türbelerine ziyarette bulundu. Yüzünü görenler kızamık lekelerini fark etmişlerdi, ama sultanın eski canlılığına yavaş yavaş kavuştuğu da gözlerden kaçmıyordu.¹⁰⁰ Osmanlı hanedanını inkırâzın, imparatorluğunu da muhtemel bir kaosun eşiğine getiren büyük bir badire, gerçekten ucuz atlatılmıştı.

V

Bu çalışmada, erken modern dönem Osmanlı tarihyazımında henüz yeterince vurgulanmamış ve yer yer pek bilinmeyen bazı kritik siyasî olaylar, meseleler, kişiler ve bağlantılar, Venedik bal-

99 *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. III, s. 811 (Metinde Nezihî Aykut'un transkripsiyonuna bir iki yerde müdahalede bulundum).

100 ASVe, SDC, filza 59, fol. 181r (13 Nisan 1604): "*Per li molti discorsi et per le continue mormorazioni che si facevano da più condizioni di persone intorno la salute, et la vita del Gran Signore, che veramente è stata in qualche pericolo, ha convenuto sua Maestà lasciarsi vedere nella camera dell'audienza anticipatamente da quello si haveva designato, con la qual occasione dentro al serraglio si sono più volte veduti, et sentiti segni di allegrezza, con fuochi, et suoni di gnacchere, et di trombette. La prima uscita sua del serraglio è stata alla Moschea di Santa Soffia, et il giorno seguente per Constantinopoli a visitare alcune Moschee, dove sono sepolti alcuni loro santi, et si è veduto alquanto segnata la faccia dalle varole. Non si sa se resterà di questo modo, havendo perduto assai di quella prima venustà.*"

yosu Francesco Contarini'nin 1603-1604 yılları arasında kaleme aldığı raporlar üzerinden ve erken 17. yüzyıl Osmanlı hanedan krizi bağlamında incelendi. Sonuç olarak belirtmek gerekirse, III. Mehmed'in saltanatının son yılında yaşanan sipahi isyanı ve Şehzade Mahmud vakası ile I. Ahmed döneminin ilk aylarında atlatılan inkırâz tehlikesi, yarattığı siyasî dinamikler ve sorunlar açısından, bilhassa I. Ahmed ve hanedan ailesi üzerindeki etkileri daha uzun bir süre sürdürmüş olmalıdır. Bu babda da, I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı neden saltanatı boyunca ısrarla hayatta tuttuğuna dair bazı önemli ipuçları yakalanabilir sanıyorum.

Öncelikle, I. Ahmed tahta geçtiğinde henüz çok küçük yaşta olan Şehzade Mustafa'nın ağabeyinin saltanatına karşı gerçek bir alternatif olarak düşünülmesi uzun bir süreliğine sözkonusu olamazdı. Daha önemlisi, Sultan Ahmed'in 1604, 1605, 1611 ve 1612 yıllarında doğmuş ilk dört şehzadesinden (sırasıyla, Osman, Mehmed, Selim ve Murad), Selim bebekken aynı yıl içinde ölmüş, diğerleri ise babaları vefat edene kadar bir hastalık ya da kaza eseri ölme tehlikesini tam manasıyla geçiştirebilecek ya da daha az riskli sayılabilecek bir yaş seviyesi ulaşmamıştı. Hanedan ve sultan üzerinde oluşmuş bu ciddi baskı yüzünden, I. Ahmed'in 1612'den sonra bir süre daha çocuk yapmaya devam etmesi ve olabildiğince fazla şehzade sahibi olması, herhalde sultan ve hanedan açısından her türlü ihtimale karşı alınabilecek en makul tedbir olarak düşünülmüştü. Nitekim bu tarihten sonra I. Ahmed'in en az altı şehzadesinin daha doğduğunu tespit edebiliyoruz.¹⁰¹ Sultanın son şehzadesi olan İbrahim'in Ekim 1617'de, yani I. Ahmed'in ölümünden çok kısa bir süre önce doğmuş olduğunu da hesaba katarsak, neticede, inkırâzın ciddi bir mesele olarak uzun bir süre sultanın ve hanedanın gündeminde kaldığını söyleyebiliriz.

İşte bu kritik bağlamda, yukarıda verilen mevcut açıklamalara ek olarak, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan ve hem I. Ahmed'i, hem de Osmanlı hanedanını o zaman kadar yaşamadığı kadar aniden etkisi altına almış inkırâz tehlikesinin, bilhassa bu yıllar içinde hanedandaki bütün erkek üyelerin yaşları göz önüne alındığında, I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı idam ettirmeme kararında belirli bir düzeyde etkilemiş olduğu düşünülebilir. Belki de I. Ahmed 1612 civarında, yukarıda zikredilen balyos raporunda yazıldığı gibi, artık ardını sağlama aldığını düşünerek kardeşini idam ettirmek istemiş olabilir. Bu durumda, sultanı bu karardan caydırmak için uğra-

¹⁰¹ Bkz. yukarıda, dn. 31.

şan Kösem Sultan gibi birinin, yine rivayet edildiği gibi I. Ahmed'e zamanında talihinin yaver gittiğini ve aslında kaderin bir cilvesi sonucunda tahta geçtiğini hatırlatması, şiirlerinde "Bahtî" mahlasını tercih etmiş ve bir şiirinde de Osmanlı tahtına "hiç aklında yokken" çıktığını yazmış bu genç sultana, herhalde sadece kendine taht yolunu açan Şehzade Mahmud'un trajik sonunu değil, o herkesi derin endişelere gark eden ve son anda pençesinden kurtulduğu hastalığını da düşündürmüş olmalıdır.¹⁰² Tabii I. Ahmed'in gerçekten neler düşündüğünü ve kardeşi için idam kararını tam olarak neden vermediğini belki de hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Yine de sonuçta, I. Mustafa'nın bu dönemde "lehine" sayılabilecek gelişmelerin en başında ve de hayatta kalmasını sağlamış en muhtemel etkenlerin arasında, küçük yaşta olması ile Kösem Sultan gibi kişilerin varlığı kadar, 1600'lerin ilk çeyreğindeki inkırâz tehlikesinin yarattığı ve saltanat veraseti meselesiyle iç içe geçmiş bu hanedan-ıçi "ortam" da dikkate alınmalıdır.

Son bir husus olarak vurgulamak gerekirse, Osmanlı tarihyazımında yakın zamanlara kadar 18. yüzyıl ile birlikte birçok açıdan *terra incognita* olarak kalmış ve başlı başına bir kriz ve değişim dönemi olan 17. yüzyılın, daha fazla aydınlatılabilmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için Venedik arşiv kaynaklarının çok daha ayrıntılı incelenmesi ve kullanılması gerektiği aşikârdır. Bu makalede ele alınan örnekler gibi, erken modern dönem Osmanlı tarihine dair bugüne kadar gözden kaçmış veya başka tarihî kaynaklara ve belgelere pek yansımamış daha pek çok ayrıntı ve olay, bugün Venedik arşivlerindeki muazzam elçi raporları külliyyatının derinliklerinde mahfuz halde araştırmacılarını beklemektedir.

Abstract

A Dynasty at the Threshold of Extinction: Mehmed III, Ahmed I, Mustafa I and the 17th-Century Ottoman Political Crisis

This article examines some of the reports written by Francesco Contarini, the Venetian bailo served in Istanbul bet-

102 Firpo, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, s. 480; İsa Kayaalp, *Sultan Ahmed Divanının Tahlili*, Kitabevi, İstanbul 1999, s. 199: "Çü ben Bahtî'ye virdün hâtrumda yoğ-iken devlet// Sana ısmarladum yâ Rab umûrum cümle ahvâlüm."

ween 1602 and 1604, within the context of the early 17th-century Ottoman dynastic and political crisis. These unpublished documents not only contain critical information on Sultan Mehmed III, his sons Ahmed I and Mustafa I as well as these sultans' mothers, but also reveal that the Ottoman dynasty endured a serious threat of extinction during the early reign of Ahmed I.

Key Words: Mehmed III, Ahmed I, Mustafa I, 17th-century Ottoman Political and Dynastic Crisis, Venetian Bailo Francesco Contarini.